

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร. บทละครเรื่องมโนห์รา. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ม.ป.ป. (อัครสาเนา), 28 หน้า.

- ___ . บทละครเรื่องมโนห์รา. พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2498.
- ___ . บทละครครั้งกรุงเก่าเรื่องมโนห์ราและสิ่งของฉบับหอสมุดแห่งชาติ. พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, 2508.
- ___ . เรื่องอิเหนา บทพระราชนิพนธ์ รัชกาลที่ 2. ธนบุรี : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, 2514.
- ___ . วรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาเรื่องนางมโนห์รา สิ่งของจินดามณี. กรุงเทพฯ : บรรณกิจ, 2526.
- ___ . มโนห์รา . จัดแสดงเนื่องในมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษา 5 รอบ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และเพื่อฉลองครอบรอบความสัมพันธ์ 100 ปี ไทย-ญี่ปุ่น ณ โรงละครแห่งชาติ ระหว่างวันที่ 23-25 พฤศจิกายน 2530 เวลา 19.00 น. กรุงเทพฯ : บริษัทรุ่งศิลป์การพิมพ์, 2530.
- ___ . มโนห์รา (สูจิบัตร). กรุงเทพฯ : บริษัทรุ่งศิลป์การพิมพ์, 2530.
- ___ . วรรณกรรมสมัยอยุธยาเล่ม 3. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2531.
- ___ . บทละครเรื่องสุนทรชาดก มโนห์ราภาคจบ. จัดแสดง ณ ประเทศญี่ปุ่น ในเดือนสิงหาคม 2532.

เกษม บุญศรี. บุญชัย. สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน 18 (2525) : 10576.

พงศาวดารอิเหนาฉบับอารีนครา. แปลโดยขุนนิกรการประกิจ (บิน อับดุลลาห์).

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว, 2520.

คุณานุกรณ์ ในการเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานเพลิงศพนางลมุล สมะคุปต์ ต.ม.

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม พุทธศักราช 29 ธันวาคม 2526. กรุงเทพฯ : บริษัทประสูรวงศ์จำกัด, 2526.

- ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์. กวีโวหารโบราณคดี. พระนคร : ก้าวหน้า, 2503.
- คำเนียร เลขะกุล. สัตว์ในเทพนิยาย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2521.
- เกิดเกียรติคุณท่านผู้หญิงแก้ว สนิทวงศ์เสนี 15 เมษายน 2529. กรุงเทพฯ : อมรินทร์
การพิมพ์, 2530.
- ปัญญา บริสุทธิ์. วิเคราะห์วรรณคดีโดยประเภท. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์
ราชวิทยาลัย, 2534.
- ธนิศ อุษโพธิ์. ศิลปะละครรำ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตร
แห่งประเทศไทยจำกัด, 2531.
- _____ . หนังสือเครื่องดนตรีไทย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์แสง, 2529.
- พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. วิจารณ์งานปั้นหยา หรืออิเหนา เรื่องพระราม
และสัจจิบัตรโชนละคร. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2518.
- เผ่ง พ.ป. บุญนาค แปลแต่เรื่องเซอร์ซอนโบริง. ทางไมตรีกับฝรั่งในรัชกาลที่ 4,
พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงจรลสังขสิทธิ์ 31 มีนาคม 2502.
- มนตรี ตราโมท. การละเล่นของไทย. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2497.
- ศิลปากร. ละครเรื่องมโนห์รา พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2498.
- ส.พลายน้อย. สัตว์หิมพานต์. กรุงเทพมหานคร : แสงศิลป์การพิมพ์, 2534.
- สมาคมนาฏศิลป์ไทย กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ. สุนทรชาดก(มโนห์ราภาคจบ)
แสดง ณ โรงละครแห่งชาติ วันที่ 12 สิงหาคม 2535.
- สมาคมศิษย์เก่าวิทยาลัยครูเพชรบุรี. ภาพย์กลอนสวดเรื่องพระสุนทร. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์พิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, 2531.
- สุกิจ นิมมานเหมินทร์. สิ่งขี้ศิลปะกลอนสวด. พระนคร : โรงพิมพ์ครูสภาพ, 2512.
- สุภาพรรณ ณ. บางช้าง วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีส่ายพระสดต้นตอปฏิทินที่แต่งในประเทศไทย
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533
- สุนนมาลัย นิมเนตพันธ์. การละครไทย. กรุงเทพมหานคร : บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช
จำกัด, 2532.
- เสฐียรโกเศศ. กิณกร. สารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน 3 (2525) : 1349.

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, กระทรวงศึกษาธิการ. ศิลปินแห่งชาติ 2528 และ

2530. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ม.ป.ป.

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, กระทรวงศึกษาธิการ ศิลปินแห่งชาติ 2531 และ

2533 กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ม.ป.ป.

อุทิศ นาคสวัสดิ์. โнора. สารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน 21 (2525) : 9984.

สัมภาษณ์

จาตุรงค์ มนต์ศรีศาสตร์, อาจารย์วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร. สัมภาษณ์,

12 ตุลาคม 2535.

เฉลย ศุภะวณิช. ศิลปินแห่งชาติ, สัมภาษณ์ 13 กันยายน 2535.

บุญนาค ทรรทรานนท์. ผู้อำนวยการพิเศษ 7 สัมภาษณ์, 13, 21 กรกฎาคม 2535.

พนิดา สิทธิธรรม อดีตนักวิชาการ กองการสังคีต กรมศิลปากร. สัมภาษณ์,

22 ตุลาคม 2535.

มนตรี ตราโมท. ศิลปินแห่งชาติ. สัมภาษณ์, 16 ตุลาคม 2535.

สุธี ปิารบุตร. หัวหน้างานศิลปกรรม โรงละครแห่งชาติ กรมศิลปากร. สัมภาษณ์,

15 ธันวาคม 2536.

ศิลป์ ตราโมท. หัวหน้าฝ่ายดุริยางค์ไทย กองการสังคีต กรมศิลปากร. สัมภาษณ์,

1 พฤศจิกายน 2536.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

สุธนชาดก

สาเหตุในการแต่ง

- เพื่อรวบรวมพระธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา โดยแต่งเป็นชาดกภาษาบาลี
- เพื่อจรรโลง พระพุทธศาสนาให้ถาวร

วัตถุประสงค์ในการแต่ง

โดยเหตุที่เรื่องสุธนชาดกเป็นนิทานอยู่ในหนังสือปัญญาสุชาดก ซึ่งพระสงฆ์ชาว
เชียงใหม่แต่งขึ้นเพื่อ

- มีเจตนาที่จะให้เป็นนิทานชาดกอย่างเดียวกับนิทานในอรรถกถา
- เชิงวรรณศิลป์ การอ่านเพื่อความเพลิดเพลิน
- มุ่งสอนธรรมะ กล่อมเกล้าจิตใจของพระพุทธศาสนิกชน

วิธีการดำเนินเรื่อง

- ประกอบด้วย 3 ส่วน เช่นเดียวกับอรรถกถาชาดก คือส่วนที่เป็นการแสดงเรื่อง
ปัจจุบัน เรื่องในอดีตและการกลับชาติในตอจนจบ

- การเปิดเรื่อง กล่าวถึง เหตุการณ์อันเป็นสาเหตุให้มีการเล่าเรื่องสุธนชาดก
ด้วยข้อความปรารภเรื่องโดยกล่าวถึงพระพุทธองค์ทรงปรารภถึงภิกษุผู้มีมัวเมาในความใคร่ จาก
นั้นก็แสดงเรื่องปัจจุบัน มีความว่า ภิกษุรูปหนึ่งไปบิณฑบาต ได้พบสตรีรูปงามผู้หนึ่งก็มีจิตใจ
รักใคร่ลุ่มหลง ครั้นกลับมาถึงกุฎก็แฉวนบาตรไว้ ไม่ยอมฉันอาหารเผ้าครุ่นคิดถึงสตรีนางนั้นเมื่อ

พระภิกษุอื่นเห็นก็ได้ถาม ครั้นทราบเรื่องก็พากันไปทูลความ แก่พระพุทธองค์เมื่อพระพุทธองค์ทรงทราบเรื่องก็ทรงตำหนิภิกษุรูปนั้นที่ปล่อยให้อ่านาคความใคร่เข้าครอบงำ ถึงกับไม่ใส่ใจในสิ่งอื่น พระภิกษุปรารถนาจะรู้เรื่องก็ทูลอาราธนาให้ทรงเล่า พระพุทธองค์จึงทรงเล่าเรื่องในอดีตคือเรื่อง พระสุธน-นางมโนห์รา ให้ภิกษุทั้งหลายฟัง

เรื่องภิกษุที่มีวเมา ลุ่มหลงอิสตรีนั้นก็เคยเกิดขึ้นครั้งหนึ่ง เมื่อครั้งพุทธกาล เรื่องนี้มีปรากฏอยู่ใน "ธมมปทฎฐกถา"

เมื่อเล่าถึงเหตุการณ์เป็นสาเหตุให้มีการเล่าเรื่องในอดีตแล้วก็นำเข้าสู่เรื่อง โดยกล่าวถึงเมืองและกษัตริย์

สุธนชาดกมีความว่าทำเอาทิวจวงศ์แห่งอุตรปัญจาลมีมเหสีนามว่า จันทเทวี ต่อมาพระโพธิสัตว์จุติลงมาสู่ครรภ์นางจันทเทวี เมื่อประสูตรปรากฏมธุมาตของบุตรขึ้นทั้งสี่ทิศจึงให้นามว่าสุธนและภายในเมืองมีสระใหญ่ใต้สระนั้นเป็นที่อยู่ของพญานาคชื่อชมนุกิจิตร ซึ่งคอยบันดาลให้บ้านเมืองอุดมสมบูรณ์

เหตุการณ์

เหตุการณ์ที่ทำให้เรื่องไปสู่การจบเรื่องของสัณวนอาจแบ่งเป็น 3 ตอน

เหตุการณ์ตอนต้น

เหตุการณ์เกิดกลางป่า

เหตุการณ์ตอนนี้ เป็นการสร้างสถานการณ์ให้ตัวเอกของเรื่องคือพระสุธนกับนางมโนห์ราได้พบกันและอยู่ร่วมกัน

สุธนชาดก ตำนานความว่านครมหาปัญจาล เกิดแห้งแล้ง ประชาชนได้พากันอพยพไปอยู่นครอุตรปัญจาลเป็นจำนวนมาก เมื่อพระเจ้าันทรราชทราบเหตุก็คิดกำจัดพญานาคจึงให้หมอมนต์ไปจับพญานาคฆ่า พญานาคได้พบพรานบุษตริกและขอให้ช่วยฆ่าหมอมนต์แล้วตอบแทนด้วยแก้วแหวนเงินทองเป็นจำนวนมาก ต่อมาพรานบุษตริกไปพบพระกัศสปฤษซึ่งได้เล่าเรื่องนางมโนห์ราให้ฟังพร้อมทั้งแนะนำวิธีที่จะสามารถจับนางให้ได้ด้วยบ่วงนาค พรานบุษตริกจึงไปขอซื้อบ่วงนาคมาคล้องจับนางมโนห์รา ไปถวายเป็นช้าษาพระสุธนซึ่งพบระหว่างเสด็จประพาสอุทยาน

เหตุการณ์ตอนกลาง

เกิดในเมือง

เหตุการณ์ตอนกลาง เป็นการสร้างสถานการณ์ ให้พระสุธนกับนางมโนห์ราต้องพลัดพรากจากกัน

สุธนขาดกำลังใจคิดว่า พระสุธนได้สัญญาแก่พราหมณ์ที่รับใช้ว่าจะให้เป็นปุโรหิต เมื่อพระองค์ขึ้นครองราชย์ ทำให้ปุโรหิตที่ดำรงตำแหน่งอยู่โกรธและคิดพยาบาทพระสุธน จึงไปทูลยุยงท้าวอาทิตย์วงศ์ว่าพระสุธนเป็นกบฏ แต่ไม่เป็นผล บังเอิญมีศึกมาตีนครอุตรปัญจาล จึงแกล้งทูลแนะนำให้ส่งพระสุธนไปรบ และในวันที่พระสุธนชนะศึกท้าวอาทิตย์วงศ์ก็ทรงสุบิน ปุโรหิตจึงอาศัยเป็นเหตุที่จะฆ่านางมโนห์รา เพื่อให้พระสุธนโศกเศร้าจนสิ้นพระชนม์ จึงแกล้งทูลพยากรณ์ว่า เพราะหีรยาสีให้ทำพิธีบูชาฮัยยู โดยนำตัวนางมโนห์รามาชูฮัยยูด้วยเมื่อนางมโนห์รารู้ข่าวก็ไปทูลขอความช่วยเหลือจากนางจันทเทวี แต่ก็ไม่สามารถช่วยได้นางมโนห์ราจึงใช้อุปายขอปกป้องจากนางจันทเทวี แล้วสวมสอดบินหนีไปได้

เหตุการณ์ตอนสุดท้าย

เกิดในป่าและเมืองโกธราส

เหตุการณ์ตอนนพรณาการติดตามของพระสุธน จนได้พบนางมโนห์รา และได้อยู่ด้วยกันในที่สุด

เจ้าชายสุธนได้เดินทางติดตามไปตามทางที่นางมโนห์ราได้บอกไว้กับฤๅษี และนำลูกวานรไปด้วยเพื่อจะได้เลือกกินผลไม้ที่ไม่เป็นพิษได้พบภัยอันตรายต่าง ๆ แต่ก็สามารถรอดพ้นมาได้จนถึงเมืองกินนร และได้ใช้แหวนของนางมโนห์ราที่ฝากไว้กับฤๅษี ห้อยลงในหม้อน้ำที่นางกินนรมาตักเพื่อไปรดนางมโนห์ราล้างกลิ่นสาบมนุษย์ ทำให้นางรู้ว่าเจ้าชายทรงติดตามมา จึงไปทูลให้ท้าวทุมราชทรงทราบท้าวทุมราชจึงให้นางเจ้าชายเข้ามาในวัง หลังจากที่ได้ลองความเก่งกล้าสามารถของเจ้าชายตลอดจนความซื่อสัตย์ที่มีต่อนางมโนห์รา จนเป็นที่พอใจแล้ว ท้าวทุมราชจึงจัดการอภิเษกให้ในที่สุด

การปิดเรื่อง

เกิดขึ้นในบ้านเมืองของทั้ง 2 และฉากป่า

เหตุการณ์ตอนปิดเรื่อง กล่าวถึงหลังจากที่พระสุธนอยู่ที่เมืองกินนระสะหนึ่งแล้วก็
ปรารถนาจะกลับบ้านเมืองจึงบอกแก่นางมโนहरา นางจึงขอติดตามไปด้วย และทั้งสองจึงพากัน
กลับไปยังบ้านเมืองของพระสุธนในที่สุด

แล้วจบเรื่องด้วยการประชุมชาดก คือการแสดงการกลับชาติของตัวละครในเรื่อง

ภาคผนวก ข

บทละครเรื่องมโนห์รา (ฉบับของกรมศิลปากร)

เมื่อพุทธศักราช 2498 กรมศิลปากรได้นำเรื่องพระสุธน-นางมโนห์รามาสร้างเป็นบทละครเรียกชื่อว่า "บทละครเรื่องมโนห์รา" และนำออกแสดง ณ โรงละครกรมศิลปากร เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ 2498

1. ลักษณะของบทละครเรื่องมโนห์รา

บทละครเรื่องมโนห์รา ที่กรมศิลปากรสร้างบทใหม่นั้น มิใช่เป็นบทที่ แต่งขึ้นอย่างละครชาติวิไลโดยตรง แต่เป็นบทที่นำเอาวิธีการเล่นละครชาติวิไลกับการเล่นละครแบบอื่นมาผสมผสานกัน ด้วยเหตุนี้บทละครเรื่องมโนห์ราที่กรมศิลปากรสร้างบทใหม่ จึงมีลักษณะผสมผสานกันระหว่างละครแบบใหม่กับแบบเก่า ลักษณะที่ว่าเป็นแบบใหม่ ได้แก่ลักษณะของบทที่ใช้แสดงจริง ๆ บนเวทีได้

ลักษณะการแบ่งเรื่องเป็นฉากเป็นตอน บทละครเรื่องมโนห์ราแบ่งออกเป็น 5 ฉาก เฉพาะฉากที่ 4 มี 2 ตอน แต่ละฉากมีการสร้างและเปลี่ยนฉากไปตามท้องเรื่องทำให้ผู้ดูสามารถรู้และเข้าใจว่าเหตุการณ์ตอนนั้นเกิดขึ้นในสถานที่ใด

นอกจากนี้มีบทเจรจาของตัวละครสลับบทร้อง และบทร้องก็มีเพลงหน้าพาทย์กำกับไว้ช่วยบรรเลงประกอบกิริยาของตัวละครด้วยภาษาดนตรีอีกด้วย ซึ่งไม่ปรากฏในละครแบบเก่า ส่วนที่ว่ายังคงลักษณะแบบเก่าไว้ได้แก่เมื่อจะกล่าวถึงตัวละครก็มีบทกล่าวนำชื่อด้วยคำขึ้นต้นตามแบบแผนของตัวละครคือ "เมื่อนั้น" "บัดนั้น" รวมทั้งมีบทพรรณากิริยาท่าทางของตัวละคร เช่น "เมื่อนั้น พระสุธนวิโยคโศกาลัย รับแหวนรับผ้าจาบัลย์ ทรงธรรม์ช้อนทรวงโศก"¹ ดังนี้ เป็นต้น

¹ บทละครเรื่องมโนห์รา กรมศิลปากรสร้างบท (พระนคร : กรมศิลปากร, 2498),

2. ผู้แต่ง

บทละครเรื่องมโนห์ราที่มีผู้ร่วมช่วยกันแต่งรวม 4 ท่าน และนามปรากฏในหนังสือ
บทละครเรื่องมโนห์ราที่กรมศิลปากรตีพิมพ์เผยแพร่ ดังต่อไปนี้

มนตรี ตราโมท	ผู้แต่ง	ฉากที่ 1
หม่อมแก้ว สนิทวงศ์เสนี	ผู้แต่ง	ฉากที่ 2
พันเอก หลวงรณสิทธิ์พิชัย	ผู้แต่ง	ฉากที่ 3
ธนิศ อธิโพธิ์	ผู้แต่ง	ฉากที่ 4
มนตรี ตราโมท	ผู้แต่ง	ฉากที่ 5

3. จุดมุ่งหมายในการแต่ง

บทละครเรื่องมโนห์รา นอกจากจะแต่งขึ้นเพื่อแสดงละครแล้วยังมีจุดมุ่งหมายที่จะรักษาเรื่องราวและแบบแผนอย่างของละครชาตรี ไว้อีกด้วย แบบแผนบางประการได้แก่ ประวัติ ลักษณะการแต่งตัว ศิลปะการพ้องร่าตามแบบละครชาตรี ตลอดจนทำนองปี่พาทย์สำหรับบรรเลงในการแสดงละครชนิดนี้

4. เนื้อเรื่อง

บทละครเรื่องมโนห์รา ดำเนินเรื่องที่มีอยู่ในสุธนชาดก เพื่อให้แสดงจึงตัดตอนเฉพาะที่สำคัญ และสามารถแสดงได้บนเวที ฉะนั้นเนื้อความที่ปรากฏในสุธนชาดกจึงตัดออกเป็นบางตอน

อีกประการหนึ่ง เรื่องนี้เป็นเรื่องที่คนทั่วไปรู้จักดี การที่ไม่ได้กล่าวถึงเนื้อความบางตอน ก็ไม่น่าจะทำให้ละครไม่เข้าใจเรื่องราว

บทละครเรื่องมโนห์ราของกรมศิลปากร แบ่งออกเป็น 5 ฉาก แต่ละฉากมีเรื่องดังนี้

ฉากที่ 1

เป็นฉากสระโบกขรณี กลางป่า จับความตั้งแต่พราณบุญ มาคอซุมจับนางมโนห์รา เมื่อจับได้แล้วพาเข้าเมืองเพื่อพาไปถวายพระสุธน ความตอนต้นในสุธนชาดก ที่กล่าวถึง พญานาคชัมภูจิตร ที่ทำให้เมืองอยู่เย็นเป็นสุขจนเป็นเหตุให้ถูกปองร้าย ตลอดจนเหตุที่พราณบุญ ได้บังนาคมาคล้องจับนางมโนห์ราได้ บทละครก็ไม่ได้กล่าวถึง

ฉากที่ 2

ตำแหน่งนางมโนห์ราในนครปัญจาล เริ่มตั้งแต่พระสุธนลานางมโนห์ราไปราชการทัพ เมื่อตรวจพลแล้วก็สั่งเคลื่อนทัพ

ฉากที่ 3

เป็นฉากหน้าพระลาน นครอครปัญจาล เป็นตอนประกอบพิธีบูชาฮัญญ์ กล่าวความตั้งแต่ เริ่มพิธีจนนางมโนห์ราหนีไปได้

เรื่องราวที่เป็นเหตุให้พราหมณ์ปุโรหิตโกรธ พยาบาท และคิดปองร้ายพระสุธน และ เหตุการณ์ที่ปุโรหิตถือโอกาสที่จะนำตัวนางมโนห์รา มาบูชาฮัญญ์นั้น ผู้แสดงบอกให้รู้ด้วยบทเจรจา ของตัวละคร

ฉากที่ 4

กลางป่า แบ่งเป็น 2 ตอน

ตอนที่ 1 อาศรมใกล้สระโบกขรณี

พระสุธนได้ตามนางมาจนถึงอาศรม พระกัสปฤชห้ามไม่ให้ติดตามต่อไป โดษชี้แจงถึงภยันอันตรายต่าง ๆ แต่พระสุธนก็ยืนยันความตั้งใจที่จะติดตามไป

ตอนที่ 2 ป่าลึก

กล่าวถึง พระสุธนที่ติดตามนางมโนห์ราได้รับความทุกข์ทรมานนานับประการ

รายละเอียดต่าง ๆ เกี่ยวกับกัณโณครายที่พระสุธนต้องพญและรอดพ้นมาได้จนกระทั่งถึงนครไกรลาส ผู้แต่งให้ผู้ตรวจจากคำพูดของพระฮากส์สปฤษี ที่ถ่ายทอดจากคำบอกของนางมโนห์ราอีกทีหนึ่ง ส่วนความที่กล่าวถึงพระสุธนหาวิธีทำให้นางมโนห์ราทราบว่าพระองค์ได้ติดตามมา จนถึงเมืองกินนร บทละครไม่ได้กล่าวถึง

เหตุการณ์ตอนพญกัณโณครายของพระสุธนในสุธนชาดก ที่มีได้นำมาใช้แสดงในบทละครมโนห์ราของกรมศิลปากร

1. ถึงป่าหว่ายทบให้พระสุธนใช้ภูษาคลุมกาย แล้วนอนให้นกหัสดีลิงค์มาโฉบข้ามป่าไป เมื่อข้ามแล้วให้ส่งเสียงดังให้นกตกใจบินหนีไป
2. พบช้างสารที่ต่อสู้กันขวางทางใช้ผงยาทาให้ทั่วกาย แล้วรำยมนต์เดินรอดระหว่างขาช้างไป
3. ถึงภูเขาสองลูก โนม์ยอดกระแทกกันก็ให้ใช้มนต์เพื่อภูเขาคจะแตกเป็นช่องแล้วจึงให้รีบเดินผ่าน
4. พบที่อยู่ของหมีผีเสื้อน้ำให้รำยมนต์ก็จะผ่านไปได้
5. ผ่านป่าหญ้าคา ภูเขากอง ภูเขาเงิน ป่าหญ้า ป่าไม้ไผ่ ป่าดงอ้อ
6. ป่าทบที่มีสระน้ำลึก เต็มไปด้วยงูพิษ
7. ถึงดงคอนใหม่ พบยักษ์สูงใหญ่ให้ใช้ยาผงโรยที่ลูกศรยิงให้ลูกอกยักษ์ เมื่อยักษ์ล้มให้เดินไปทางหัวยักษ์ ก็จะพบงูเหลือมทอดกายเหมือนสะพาน ข้ามแม่น้ำให้พระสุธนโรยยา ที่พื้นพระบาทแล้วเดินไปบนหลังงูข้ามแม่น้ำ
8. พบป่าหว่ายจะมีญานกทำรังอยู่บนต้นไม้ใหญ่ ให้พระสุธนไปซ่อนอยู่ในรังนกเพื่อจะได้อาศัยเกาะขนนกมาไกรลาส

ฉากที่ 5

ห้องพระโรง นครไกรลาส

หลังจากทำพิธีสระสรงแล้วนางมโนห์ราก็เข้าไปในเมืองเล่าเหตุการณ์ให้ท้าวมุราช ฟัง ตั้งแต่ถูกจับตัวไปจนกระทั่งหนีรอดพ้นจากการถูกบงช้ายัญมาได้ แล้วนางก็ทูลให้ท้าวมุราช ทราบว่าพระสุธนติดตามมาจนถึงเมืองไกรลาส เมื่อท้าวมุราชทรงทราบเช่นนั้น ก็รับสั่งให้ พระสุธนเข้าเฝ้า หลังจากที่ได้ถามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจนเป็นที่พอใจ ก็ให้พระสุธนเสวยทวย เลือกซ์ตัวนางมโนห์รา และได้อภิเษกสมรสในที่สุด

ฉากนี้ไม่มีการประลองฤทธิ์ธนูและประลองกำลังเรื่องราวที่พระสุธนและนางมโนห์รา กลับไปยังนครอครุบันจาล บทละครไม่ได้กล่าวถึง

ภาคผนวก ค

โรงละครคอนเสิร์ตปากร

โรงละครศิลปากร ดังต่อไปนี้ อ้างอิงจากรายงานประกอบ ราชวิชาประวัติ นาฏยศิลป์ไทยของนายสมรัตน์ ทองแท้ นิสิตปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชานาฏยศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

"โรงละครคอนเสิร์ตปากร" ปรับปรุงมาจาก "หอประชุมศิลปากร" อยู่ในบริเวณพิพิธภัณฑ์ สถานแห่งชาติซึ่งแต่เดิมใช้เป็นที่แสดงปาฐกถาของสมาชิกราชบัณฑิตยสถาน และเป็นที่แสดงละครต่อมา พ.ศ. 2480 ได้ปรับปรุงให้เป็นที่แสดงละครโดยเฉพาะ แล้วเรียกว่า โรงละครคอนเสิร์ตปากร โรงละครแห่งนี้ใช้เป็นที่แสดงโขน ละคร พิธีกรำ และดนตรี มากกว่า 20 ปี จนกระทั่งได้เกิดเพลิงไหม้ ณ โรงละครศิลปากร เมื่อวันที่ 9 พฤศจิกายน พ.ศ. 2503 ตั้งแต่นั้นมาก็มีการดำเนินการก่อสร้างโรงละครแห่งชาติขึ้น โดยใช้บริเวณกระทรวงคมนาคมเก่า (บริเวณท่าช้างวังหน้าใกล้กับวิทยาลัยนาฏศิลป์ เชียงสะพานพระปิ่นเกล้าฯ ผังกรุงเทพฯ) ส่วนบริเวณที่เป็นโรงละครคอนเสิร์ตปากรเดิม ปัจจุบันก็คืออาคารดำรงราชานุภาพ สถานที่ปฏิบัติการซ่อมสงวนรักษาศิลปโบราณ

ลักษณะโรงละครคอนเสิร์ตปากร

โรงละครคอนเสิร์ตปากรเริ่มแรกสร้างเป็นโรงละครชั่วคราว โดยใช้เสาไม้ไผ่แล้วเอา เต็นท์ มาทำหลังคา ต่อมาได้ก่อสร้างเป็นอาคารไม้ 2 ชั้น หลังคามุงสังกะสี ภายในอาคาร ปล่อยโถงคล้ายศาลามีเวทีสำหรับแสดงละคร ชั้นล่างจุผู้ชมได้ 372 ที่นั่ง ชั้นบนจุผู้ชมได้ 101 ที่นั่ง

ต่อมาพันโทหลวงฉัตรพิชัย (อธิบดีกรมศิลปากรคนที่ 3) ได้ให้หม่อมเจ้าสมัยเฉลิม กฤดากร สถาปนิกพิเศษเป็นผู้ออกแบบและซ่อมแซมโรงละครคอนเสิร์ตปากรขึ้นใหม่

ลักษณะอาคารภายนอก

หน้าโรงละครเป็นลานซีเมนต์ มีดินควินใหญ่ติดลำโพงกระจายเสียง (ก่อนการ
แสดง 1 ชั่วโมง จะมีการเปิดเพลงโขนหรือละครในเรื่องที่กำลังแสดง) ใกล้เคียง ๆ มีร้านค้า
ขายน้ำและของว่าง ตัวโรงละครด้านซ้ายติดพระที่นั่งคิวโมกข์พิมาน มีช่องทางเดินลาดซีเมนต์
กว้างประมาณ 1 เมตร ขนานไปกับโรงละครสามารถเดินเข้าไปสู่ด้านหลังเวทีได้ ด้านขวาติด
กำแพงมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นเฉลียงโล่งพื้นซีเมนต์ ใต้หลังคาสักระยะกว้างประมาณ
3 เมตร ใช้เป็นทางออกจากตัวอาคาร และเป็นทางเดินเข้าห้องน้ำของผู้ชม (เดิมใช้เป็นที่
ซ้อมการแสดงด้วย)

ตัวโรงละครคอนกรีตปากรเป็นเรือนไม้ 2 ชั้น สีฟ้า มีอักษรติดอยู่หน้าบ้านว่า "โรง
ละครคอนกรีตปากร" หลังคาเป็นสังกะสี มีรางน้ำสังกะสีโอบรอบ ด้านหน้าโรงละครมีประตูไม้สัก
อยู่ตรงกลางใช้เป็นที่เข้าซ้อมการแสดง มีบันไดแยกขึ้นชั้นบนได้ 2 ข้าง ใต้บันไดทางซ้ายเป็น
ที่ขายตั๋วเฉพาะรอบใต้บันไดทางขวาเป็นที่จองตั๋ว ขายสูจิบัตรและบทละครหรือโขน ด้านบนที่
ชายตัวจะนั่งกรอกระຈกติดภาพการแสดงของเรื่องที่กำลังแสดงอยู่ในเวลานั้น

ด้านหลังโรงละคร ขวามือจะเป็นพระที่นั่งอิศราวินิจฉัย ด้านซ้ายมือจะเป็นด้านหลัง
พระที่นั่งคิวโมกข์พิมาน และเป็นทางเดินเข้าสู่หลังเวที มีประตูไม้แบบกลอนขัดตาน ใช้เป็นที่
เข้าออกของผู้แสดง ด้านนี้มีต้นมะม่วงใหญ่ไว้สำหรับพวกตัวละครนั่งพักผ่อนก่อนการแสดง

ลักษณะอาคารภายใน

ภายในโรงละครด้านขวาจะเป็นประตูทางออกฉุกเฉิน 2 ประตู ด้านซ้ายเป็นประตู
ฝาเพ็ชรม (ประตูไม้แบบโบราณเวลาเปิดต้องพับทบกัน) ผนังภายในทั้งด้านซ้ายและขวาติดตัว
หนังใหญ่ ชุดพระนครไหว ใช้พัดลมและไฟกระຈกติดเพดาน เก้าอี้เป็นไม้สักแถวยาว มี
ท้าวแสนคืนเป็นระยะ ๆ

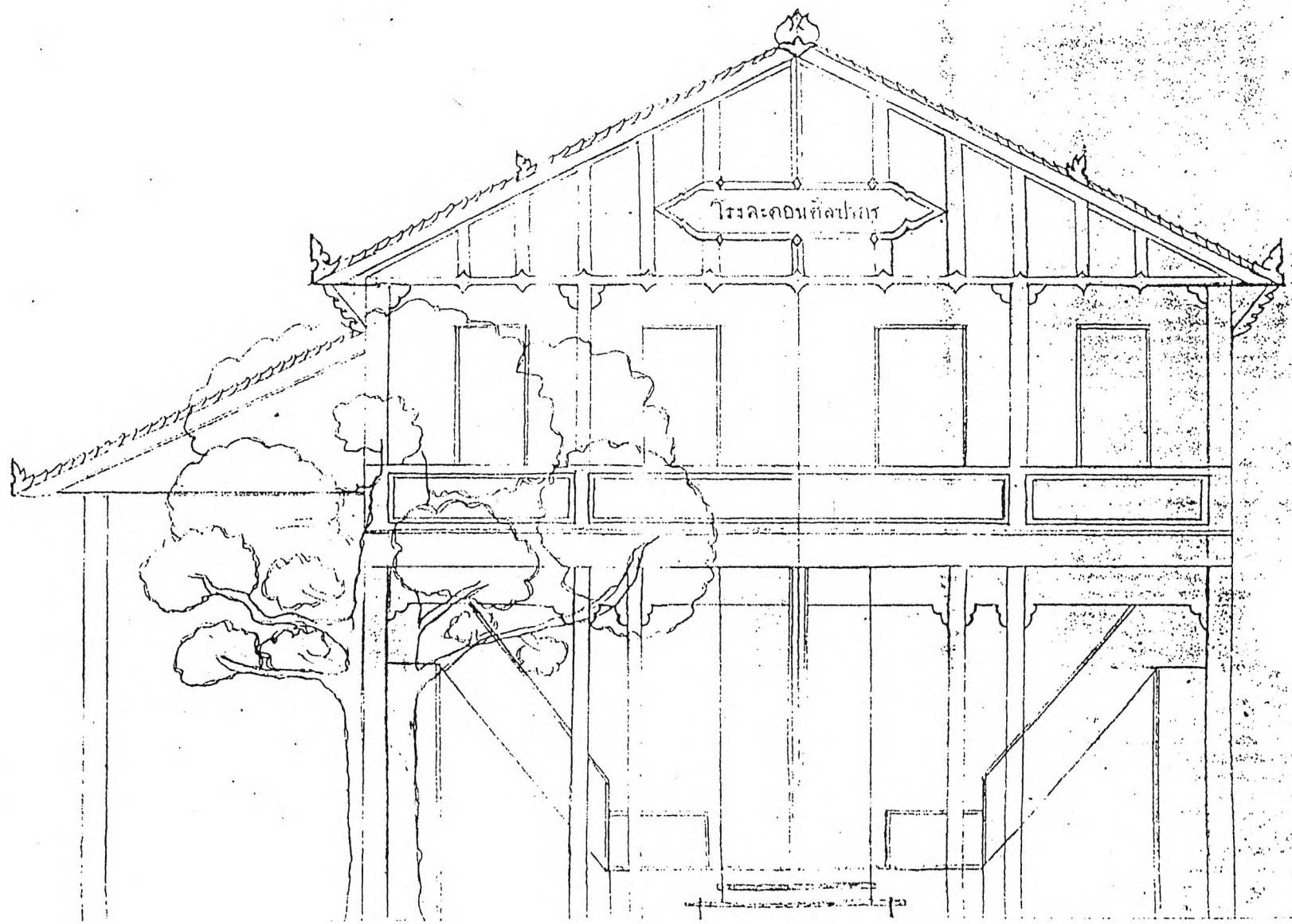
เวทีเป็นพื้นไม้สักปรับเรียบเสมอกันไม่มีร่อง มี 2 ชั้น ข้างใต้เวทีบนโล่ง สามารถ
เจาะให้ลึกลงไปได้ใช้เป็นที่เก็บฉากด้วย เวทีชั้นล่างมีประตูเข้าออกของผู้แสดงได้สองข้าง
มันเป็นกำแพงห่อสีเข้มติดลวดลายทอง เปิดปิดโดยใช้แยกออกจากกัน ถัดจากประตูทั้งสอง
ข้างออกมากรอไม้ชาห้อยบอกชื่อเรื่อง ตอนที่แสดง และฉากต่าง ๆ ด้านซ้ายเป็นภาษา

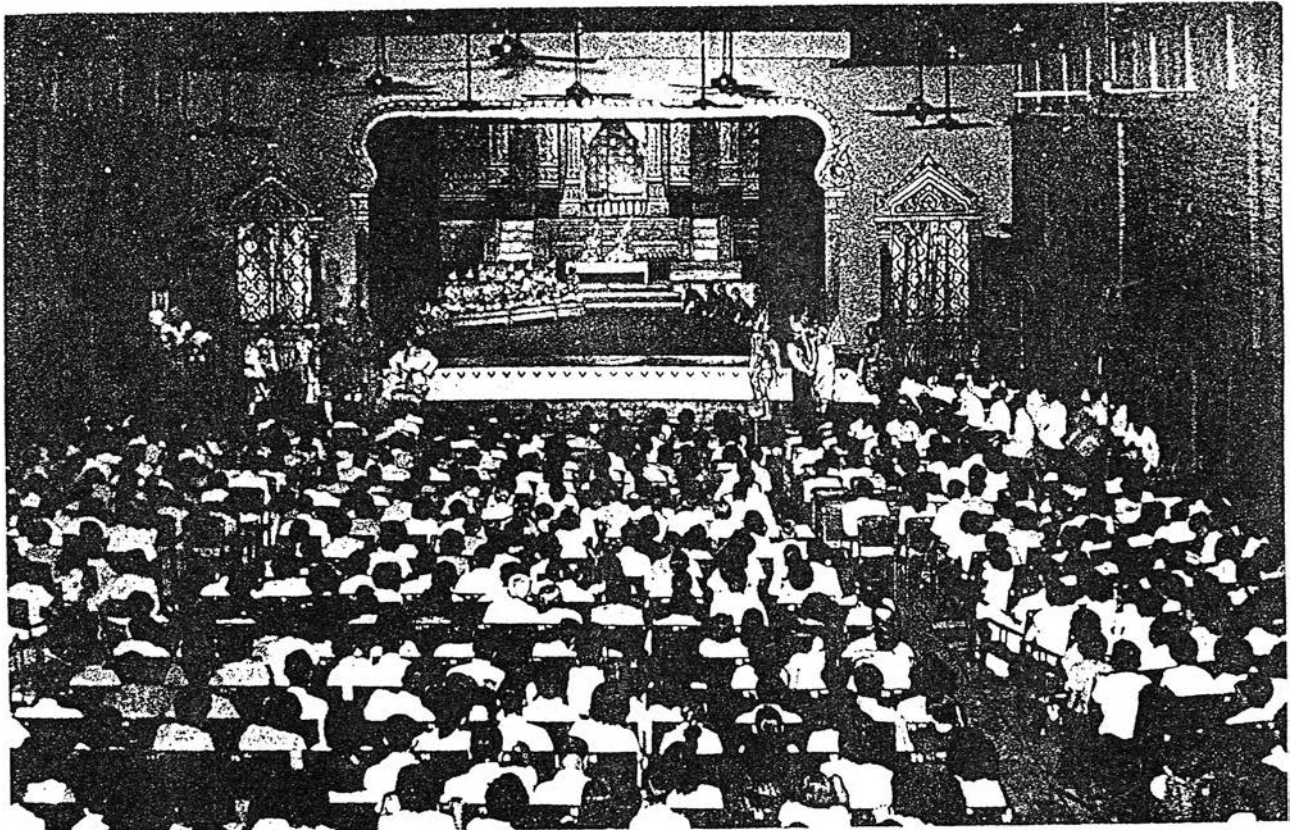
อังกฤษ ด้านขวาเป็นภาษาไทยด้านขวาหน้าเวทียกพื้นเดี่ยว ๆ กันเป็นบริเวณสำหรับตั้งเครื่องดนตรีประกอบการแสดง

ด้านหลังเวทีขวามือเป็นที่พักผู้แสดงหญิง ด้านซ้ายใกล้ทางเข้าออกเวทีล่างเป็นห้องพักผู้แสดงชาย ด้านบนเป็นห้องควบคุมเสียงและห้องควบคุมไฟฟ้า ต่อจากห้องพักชายด้านหลังเป็นเฉลียงพื้นซีเมนต์ มีกำแพงมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นฝาผนัง เป็นห้องท่าจาก เก็บฉาก ด้านขวาติดกันเป็นห้องอัดรูป ล้างฟิล์ม

ชั้นบนของโรงละครเดิมใช้เป็นที่นั่งคนดู ปรับปรุงใหม่ขนาดลงให้กว้างเพียง 2 เมตร กันเป็นที่ทำงานของหัวหน้ากองสังคีต สำหรับเวลาถ้ามีการแสดงละคร และเป็นส่วนที่ทำงานของฝ่ายวิชาการ กองการสังคีตด้วย

ไฟฟ้าที่ใช้มักเป็นไฟโคม ส่วนเวทีใช้ไฟฟลูออโรไลต์ ไฟราวบน ไฟส่องจากด้านข้าง และสปอร์ตไลท์จากด้านบน

ภาพที่ 1 ภายในโรงละครศิลปากร

ที่มา : เอื้อเฟื้อโดย อาจารย์ จักรพันธ์ โปษภฤต

ภาคผนวก ง

ประวัติและผลงานของอาจารย์บุณาค ทรรทรานนท์

นางบุณาค ทรรทรานนท์ ถือกำเนิดในตระกูล "เศวตนิย" ซึ่งเป็นสกุลเดิม เกิดเมื่อวันที่ 12 กันยายน พ.ศ. 2483 ปัจจุบันอายุประมาณ 52 ปี เป็นธิดาของนายโถม เศวตนิย

ประวัติการศึกษา

ประกาศนียบัตร ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ปี พ.ศ. 2495 ที่โรงเรียนวัดนิมมานรดี

ประกาศนียบัตร ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 สาขาละคร ปี พ.ศ. 2501 ที่โรงเรียนนาฏศิลป์

ประกาศนียบัตร ชั้นสูงปีที่ 2 สาขาละคร ปี พ.ศ. 2505 ที่โรงเรียนนาฏศิลป์

ในสมัยเมื่อยังเยาว์วัย เวลาอยู่บ้านมักจะหัดรำอยู่คนเดียว ที่เป็นดังครูได้พูดให้ฟังว่า "ครูชอบรำมาตั้งแต่ยังเด็ก ที่ชอบก็เพราะใจรักมากกว่า ว่าง ๆ ก็เลยรำอยู่ที่บ้าน" จนกระทั่งมาอยู่วันหนึ่งเพื่อนของบิดาซึ่งอยู่ในวงการภาพยนตร์และโทรทัศน์ รู้จักกันในนาม ล้อต๊อก ศิลปินตลกอาวุโส ชื่อดังของเมืองไทยท่านได้มาเยี่ยมบิดาที่บ้าน เมื่อพูดคุยกับบิดาและได้ทราบว่าจะชอบรำละคร ท่านจึงได้แนะนำบิดาว่า "เด็กคนนี้น่าจะประถม 4 แล้ว เอาไปเข้ากรมศิลปากรจะได้ดี"

สำหรับบิดาของอาจารย์บุณาค มีอาชีพได้โผล่เก โดษเป็นหัวหน้าลิเกชื่อ วีระศิลป์ วิถีเก ดังกล่าวจะย้ายสถานที่แสดงไปตลอด มิได้ประจำอยู่ ณ ที่ใดที่หนึ่ง แต่ที่เล่นปักหลักอยู่นานเห็นจะได้แก่บริเวณที่สมัยก่อนเรียกว่า วิถีบางแค (ปัจจุบันเป็นโรงไม้สูงฝั่งตรงข้ามตลาดบางแค) สาเหตุที่แสดงได้นานกว่าคณะอื่น ๆ คงเป็นเพราะคุณปู่ของอาจารย์บุณาค เป็นกำนันและมีอิทธิพลในอำเภอนั้น ทุกวันหยุดเสาร์และอาทิตย์ อาจารย์บุณาคจะไปเที่ยววิถีเกทุกครั้งทีไปก็จะซื้อของฝากไปฝากผู้แสดงเนื่องจากชอบดูลิเกมาตั้งแต่เด็กเมื่อครั้งใดที่ลิเกเปิดฉากแสดง อาจารย์บุณาคก็จะรำตามอยู่ข้างหลังเป็นประจำ

แรงบันดาลใจในประเด็นทั้งหลายดังกล่าวมา ทำให้บิดาพาเด็กหญิงบุณนาคมาสมัครเรียนที่โรงเรียนนาฏศิลป์ (วิทยาลัยนาฏศิลป์) เมื่อ พ.ศ.2495 อายุได้ 12 ปี แต่จะเป็นเพราะเหตุผลใดไม่เป็นที่ประจักษ์ อาจารย์บุณนาค สอบเข้าเรียนในโรงเรียนนาฏศิลป์ไม่ได้

จิตใจของเด็กหญิงของคนนี้เหมือนว่าจะสลาย ด้วยมีความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะได้เข้าไปเล่าเรียน บิดาก็ได้แต่ปลอบใจ โดยพาไปดูละครที่โรงละครศิลป์ปากร เด็กหญิงบุณนาคก็เพลิดเพลินกับการแสดงละครพื้นทางเรื่อง ราชธานีราช ตอนสมิงพระรามอาสา ซึ่งมีความประทับใจผู้แสดงหลายคนดังนี้

ฉากที่ 1	พิสมัย	วิไลศักดิ์	รับบทเป็น	เสนาพม่า
ฉากที่ 2	พนิดา	สิทธิวรณ	รับบทเป็น	โจเปี้ย
	ชว่างค์	ฉะจินดา	รับบทเป็น	กามนี
	สุนันทา	บุญเกิด	รับบทเป็น	สมิงพระราม
	ประทีน	พวงสำลี	รับบทเป็น	พระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง

แต่การปลอบใจของบิดา ก็ทำให้เด็กหญิงบุณนาคคลาญเศร้าไปได้ชั่วขณะหนึ่ง เมื่อกลับมาถึงบ้านก็ไม่ยอมรับประทานอาหาร บิดากลุ้มใจมาก จึงนำเรื่องมาปรึกษาลุงจร เป็นคนชายชนมหวานข้างบ้าน ฝาลุงจรก็แนะนำให้ไปพบคุณหญิงเชื้อ (คุณหญิงชลาธาร วินิจัย) ด้วยความเมตตาของคุณหญิงท่านได้นำไปฝากฝัง ท่านอธิบดีธนิต อยู่โพธิ์ (อดีตอธิบดีกรมศิลปากร) ได้จัดเข้าทำเนียบไว้ เป็นพวกสำรอง

ประวัติรับราชการ

เริ่มรับราชการในตำแหน่งศิลปินจิตวา เมื่อวันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2505 ที่งานนาฏศิลป์กองการสังคีต กรมศิลปากร รับราชการเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน โดยดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการพิเศษ 7

ผลงานนาฏศิลป์ไทย

1. เป็นผู้กำกับการแสดง กำกับบท ฝึกซ้อมศิลปะป็นรุ่นใหม่
2. เป็นผู้แสดงโขน ละคร ระบำ และการละเล่นพื้นเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งตัวละครประเภทที่ต้องใช้ความสามารถพิเศษเฉพาะตัว เช่น มโนห์ราปฐาชาธัญ ตรีสาแบหลา นางจันทรตรวจพล เป็นต้น บทบาทที่ได้รับมีดังนี้

1. ละครใน

เรื่อง อีเหนา	ตอน หย่าหั้นลักพาเกินหลง	เป็นนางเกินหลง
	ตอน บวงสรวง	เป็นนางบุษบา
	ตอน ไหว้พระ	เป็นนางบุษบา
	ตอน รบระตูปลิหน่าและแบบหลา	เป็นนางตรีสา

เรื่อง รามเกียรติ์

ตอน วสันตฤดู	เป็นนางเมขลา
ตอน นารายณ์ปราบนนทก	เป็นนางนารายณ์
ตอน จองถนน	เป็นนางสีดา, นางสีพรหมมีจจา
ตอน นางลอย	เป็นนางสีดา, นางเบญกาย
ตอน ลุยไฟ	เป็นนางสีดา, นางเบญกาย
ตอน ยกรบ	เป็นนางสุวรรณกันธมา
ตอน ฆ่าสีสอนน้อง	เป็นนางมณฑิ
ตอน พิธีอุโมงค์	เป็นนางเบญกาย, นางมณฑิ
ตอน นาคบาศ	เป็นนางมณฑิ

2. ละครนอก เรื่อง คาวี

ตอน สุวรรณหงส์ข่มถ้ำ	เป็นพราหมณ์เกศศรีรงค์
----------------------	-----------------------

ตอน กุมภกัณฑ์ถวายม้า

เป็นเกศสุริยวงศ์

ตอน คันธมาลีขึ้นหิ้ง

เป็นนางจินสุดา

ตอน นางในกลองศึก

เป็นนางจินสุดา

เรื่อง พระอภิสมณ

ตอน หนนางผีเสื้อน้ำ

เป็นนางผีเสื้อแปลง

3. ละครเสภา เรื่อง ขุนช้างขุนแผน

ตอน ชำระความ

เป็นนางวันทอง

ตอน วันทองห้ามทัพ

เป็นนางวันทอง

ตอน ศรีมาลาลุยไฟ

เป็นนางศรีมาลา

เรื่อง ไกรทอง ตอน พ้อบน, พ้อล่าง

เป็นนางตะเกาทอง, นางตะเกาท้าว

นางวิมาลา, นางเลื่อมลาสุวรรณ

4. ละครพื้นทาง

เรื่อง พระลอ ตอนลงสวน

เป็นนางริน, นางโรย, พระเพื่อน

พระแพง

ตอน เข้าห้องเพื่อนแพง

เป็นนางริน, นางโรย, พระเพื่อน, พระแพง

เรื่อง อาบชะชัน

เป็นนางพวงไข่มุก

เรื่อง ราชาธิราช

เป็นพระราชธิดา

5. ละครอิงประวัติศาสตร์

เรื่อง พระราชวังสัน

เป็นนางฝึกเขี้ยว

หมายเหตุ เนื่องจากอาจารย์บุญนาค ทรรทรานนท์ ได้แสดงละครแต่ละเรื่องหลายครั้ง
หลายครา ด้วยความสามารถจึงได้รับบทบาทการแสดงในแต่ละเรื่อง หลายตัว

แสดง (ในแต่ละครั้งจะแสดงบทบาทเดียว แต่การแสดงมีหลายครั้งจึงเปลี่ยน
บทบาทไปได้เรื่อย ๆ ด้วยความสามารถเฉพาะตัว)

ภาคผนวก จ

ร่ำมนิหาราชชาลัญญ์ที่ปรากฏในเรื่องมนิหารา

บทละครนอกเรื่องงนิหารา มีทั้งหมด 5 ฉาก ฉากที่ 3 มีการร่ำมนิหารา
บุชาลัญญ์ประกอบ ดังเนื้อเรื่องย่อที่จะกล่าวต่อไปนี้

- ฉากที่ 1 สระโบทชรณี กลางป่า กล่าวถึงพรานบุญใช้บ่วงนาคคล้องจับนางมนิหาราได้ที่สระ
โบทชรณีและนำตัวนางมนิหาราไปถวายพระสุสน
- ฉากที่ 2 คำนัคนางมนิหารา นครปัญจาล พระอาทิตย์วงศ์ สั่งให้พระสุสนออกไปปราบศัตรู
พระสุสนมอบแหวนให้นางมนิหาราและฝากนางมนิหาราไว้กับพระชนกชนนี
- ฉากที่ 3 หน้าพระลาน นครปัญจาล ระหว่างที่พระสุสนออกรบ พระอาทิตย์วงศ์ฝันร้ายปรีหิต
จึงใช้เป็นอุบายให้จับนางมนิหาราบุชาลัญญ์แก่ฝัน นางมนิหาราขอปีกหางมาร่ำถวาย
ครั้งสุดท้ายก่อนตาย และบินหนีกลับไปเขาไกรลาส พระสุสนชนะศึกกลับมาจึงออก
ตามหานางมนิหารา
- ฉากที่ 4 ป่า (อาศรมใกล้สระโบทชรณี) พระฤษี บอกแก่พระสุสนว่า นางมนิหาราฝากแหวน
และห้ามมิให้ติดตามนาง พระสุสนทรงยืนยันที่จะเสด็จไปพบนาง พระฤษีจึงมอบ
แหวนให้แก่พระสุสน
- ฉากที่ 5 ท้องพระโรง นครไกรลาส ท้าวทุมราชออกอุบายให้พระสุสนเลือกนางมนิหารา ใน
หมู่กนิรีทั้ง 7 นาง พระสุสนจำพระชำรงค์ ซึ่งสวมอยู่ที่นิ้วก้อยได้ ท้าวทุมราช
จึงโปรดให้ อภิเชกสมรส

ผู้แสดงมนิหาราชชาลัญญ์คนแรกของกรมศิลปากร

อาจารย์บนานาค เข้าศึกษาในโรงเรียนนาฏศิลป์ครั้งแรก ยังไม่ได้ถูกคัดเลือกให้แสดง
แต่เรียนวิชาปฏิบัติ ซึ่งเป็นเพลงพื้นฐานตามปกติของหลักสูตรที่จัดไว้ โดยว่าเป็นตัวพระอย่าง

ปีที่ 2 ก็เริ่มฉายแววของความเป็นศิลปิน โดยได้รับการคัดเลือกให้แสดงเป็นตัวนาง เมื่ออายุ 14 ปี ขณะนั้นกำลังศึกษาอยู่ชั้นมัธยมปีที่ 2 ของโรงเรียนนาฏศิลป์ เมื่อ พ.ศ. 2497 ครูได้มีโอกาสดำเนินการแสดงสู่สายตาประชาชนเป็นครั้งแรกในบท นางเบญจมาส ชุด 2 ตอนสีดาลุยไฟและปราบบรรลัยกัลป์ ภายหลังครูได้รับการคัดเลือกให้แสดงเป็นระบำพญานาค ครูกล่าวว่าท่านตั้งใจอย่างเต็มที่ เพราะมีใจรักด้านนี้อยู่เป็นกำลัง ประกอบกับการแสดงครั้งแรก จึงพยายามทำให้สวยงามตรงตามจังหวะการแสดงครั้งนี้ เป็นที่ประทับใจคุณครูผู้ฝึกซ้อมหลายท่านรวมถึงผู้กำกับการแสดงด้วย

ในละครเรื่องต่อมา สิ่งที่ไม่คาดฝันก็บังเกิดขึ้น โดยครูได้รับเลือกให้แสดงเป็นนางมโนห์รา ตอนมโนห์ราบุชาลัย ในละครเรื่องมโนห์รา เมื่อปี พ.ศ. 2498 กำลังศึกษาอยู่มัธยมต้นปีที่ 3 เท่านั้น ละครเรื่องนี้แสดงที่โรงละครศิลปากรและได้รับความนิยมจากผู้ชมในสมัยนั้นเป็นอย่างมาก จนต้องเปิดการแสดงนานถึง 108 รอบ ซึ่งมากกว่าละครเรื่องอื่น ๆ ที่แสดงเพียงฤดูร้อน แต่ละครเรื่องมโนห์ราแสดงทั้งฤดูร้อน ฤดูฝน ฤดูหนาว ในฤดูฝนเกิดความยุ่งยากมาก เพราะพากันเดินไปยังโรงละครเหมือนฤดูอื่น ๆ ไม่ได้ ผู้แสดงตัวเอก ได้รับการดูแลเอาใจใส่เป็นพิเศษ โดยทางโรงเรียนจัดรถรับส่งจากห้องแต่งตัวไปยังโรงละคร การแสดงละครเรื่องมโนห์ราในสมัยนั้น แสดงสัปดาห์ละ 7 รอบ คือ

- วันศุกร์ เวลา 19.00 น.
- วันเสาร์ เวลา 10.00 น. 14.00 น. และ 19.00 น.
- วันอาทิตย์ เวลา 10.00 น. 14.00 น. และ 19.00 น.

ขั้นตอนการฝึกหัด

อาจารย์บุนนาคได้รับคัดเลือกเป็นตัวมโนห์รา โดยคร้อัมพร ชัยกุล (ผู้กำกับการแสดง) ส่งรายชื่อเสนอต่อ พันเอกหลวงรณสิทธีวิชัย (อดีตผู้อำนวยการองค์การดุริยางค์นาฏศิลป์) ท่านผู้หญิงแก้ว สนิทวงศ์เสนี เป็นผู้คัดเลือกผู้แสดง ในสมัยนั้นวิธีการเลือกตัวแสดงตัวเอก จะชานชื่อผู้แสดง เลือกพระเอกก่อนแล้วจึงเลือกนางเอก ใช้ตัวเอกหลายตัว ทั้งนี้เพื่อสำรองไว้หากเกิดการเจ็บป่วย จะแสดงแทนกันได้ จากเท่าที่รวบรวมข้อมูลได้ ผู้แสดงเป็นพระสุธน ชื่อ คุณนรินทร์ อินทรนฤ (เป็นบุตรของครูอร่าม อินทรนฤ) ซึ่งทำได้คล่องแคล่วสง่า

งามมาก เป็นพระเอกชุดหนึ่ง แสดงคู่กับอาจารย์บุณนาค และคุณสำลี (ไม่ทราบนามสกุล) เป็นพระสุชนชุดสอง คู่กับ คุณเจลา ทัดภู

เมื่อได้รับคัดเลือกแล้ว อาจารย์บุณนาค รับผิดชอบเป็นนางมโนห์รา 3 ฉากคือ

- ฉากที่ 1 มโนห์ราถูกพรานบุญจับมัดด้วยเถาวัลส์พาไปถวายพระสุชน
- ฉากที่ 2 รับผิดชอบมโนห์ราบูชาัญญ แสดงลีลาการรำของนางกนิกรก่อนบินหนีไป
- ฉากที่ 3 พระสุชนเลือกคู่ โดยการรำขัดเลือกคู่ระหว่างกนิกรทั้ง 7 กับพระสุชน

ได้เริ่มฝึกหัดทำรำมโนห์ราบูชาัญญ ตั้งแต่ พ.ศ. 2498 อายุ 15 ปี เรียนชั้นมัธยมปีที่ 4 โดยมีขั้นตอนการฝึกหัดดังนี้คือ เมื่อเคารพธงชาติเรียบร้อยแล้ว ขึ้นห้องเรียนชานช่อ เสร็จก็นั่งผ้าโจงกระเบนสีแดง เพื่อเตรียมตัวเรียนรำตามตารางสอน ขณะที่เพื่อน ๆ เรียนรำ อาจารย์บุณนาค แยกไปฝึกทำรำมโนห์รากับครูจำเรียง พุชประดับ (ผู้ฝึกซ้อมทำรำมโนห์ราบูชาัญญ) พร้อมกับ คุณเจลา ทัดภู (มโนห์ราชุด 2) ฝึกหัดวันละ 3 ชั่วโมง จนกว่าจะซ้อมเข้าเรื่อง สถานที่ฝึกซ้อมบางครั้งต้องฝึกกระโดดตามชั้นบันไดตึกเรียน เพราะ เป็นการฝึกกำลังขาให้แข็งแรง เพื่อเพิ่มพูนทักษะการทำรำมโนห์ราบูชาัญญ โดยเฉพาะ

บุคคลที่ได้รับถ่ายทอดทำรำ จาก อ.บุณนาค ทรพรทรานนท์

1. คมคาย อิมเพชร (กลินภักดี)
2. กรรณิการ์ ปิ่นโม่รา (วงศ์สวัสดิ์)
3. ไบศรี เรืองนนท์
4. ดวงฤดี ภาพรพาลี
5. วันทนีย์ ม่วงบุญ
6. สุกัญญา มาตริงกูร (ธรรมานนท์)
7. แพรวดาว ศรรพศรี
8. วรารณ บุนนาค

บุคคลดังกล่าวเป็นข้าราชการสังกัดกองการสังคีต กรมศิลปากร ยกเว้น คุณคมคาย กลิ่นกักดิ์ ท่านเดียวที่เป็นอาจารย์สอนนาฏศิลป์ไทย สังกัด วิทยาลัยนาฏศิลป์ กองศิลปศึกษา กรมศิลปากร ซึ่งบุคคลดังกล่าวมานี้ ได้รับการถ่ายทอดมโนห์ราบูชาัญ จากอาจารย์บุณนาค ทรรทรานนท์

คุณสมบัติของผู้แสดง

อาจารย์บุณนาค ทรรทรานนท์ ได้เสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับคุณสมบัติของผู้รำดังนี้

1. รูปร่างท้วม ไม่สูงเกินไปเพราะเป็นน้องคนสุดท้อง ในจำนวน 7 คน มีผิวขาว สะโพกผาย เมื่อสวมหางนกจะแลเห็นสะโพกของผู้รำผายออกรับกับหาง
2. หน้าตาดี จมูกโด่ง ใบหน้าสะอาด มีลักษณะใบหน้าที่รูปไข่หรือใบหน้ากลม ถ้าเป็นใบหน้าเหลี่ยมจะไม่รับกับเทริดนาง
3. เป็นผู้ที่มีปฏิภาณไหวพริบและที่สำคัญคือ ทักษะการฟังเพลง โดยไม่คร่อมจังหวะ

ข้อคิดเห็นของนางบุณนาค ทรรทรานนท์ที่มีต่อการแสดงมโนห์ราบูชาัญ

นางบุณนาค ทรรทรานนท์ เป็นศิลปินละครนางในสุครีตนาฏโกสินทร์ที่มีความชำนาญทำรำตัวนางหลายบทบาท ทั้งโชน ละครนอก ละครใน ละครพันทาง ฯลฯ ได้รับการฝึกหัดทำรำ จากผู้ชำนาญการละคร ในวิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร โดยเฉพาะการรำมโนห์ราบูชาัญ ได้รับการฝึกฝนมาตั้งแต่อายุเพียง 15 ปี จากอาจารย์จำเรียง พุสประดับ

ขอเสนอความรู้สึกและความคิดเห็นของ นางบุณนาค ทรรทรานนท์ ที่มีต่อการรำมโนห์ราบูชาัญ ดังนี้

- หม่อมอาจารย์ มีความสามารถประดิษฐ์ทำรำเลียนแบบธรรมชาติของนก
- ประทับใจคุณแม่จำเรียงที่มีความอดทนเป็นเลิศในการฝึกหัดทำรำ เพราะมีพื้นฐานการแสดงน้อยมาก
- ขอยกความดีทั้งหลายแด่ครูบาอาจารย์ ผู้มีพระคุณรวมทั้งครูเทพ (ครูโนรา)
- ปลาบปลื้มใจที่บรรดาลูกศิษย์ต่างมาขอต่อทำรำไว้เป็นที่ระลึกเมื่อหาชีวิตไม่แล้ว

ก็ยังภูมิใจที่มีส่วนทำประโยชน์แก่ประเทศชาติ

- สมเด็จพระเจ้าลูกเธอฯ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ ทรงมีพระประสงค์ฝึกหัด มโนห์ราบูชาธัญไธรรอถวายการสอน 3 ครั้งแล้ว แต่พระองค์ท่านมีพระราชภารกิจทำให้ทรง เรียบไม่ได้

ครูมนตรี ตราโมท

ประวัติครูมนตรี ตราโมท ต่อไปอ้างอิงจากเอกสารเผยแพร่ของจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย ร่วมกับคณะกรรมการรณรงค์เพื่อภาษาไทยและเป็นเอกสารเชิญชมการแสดง "วรรณศิลป์ในคีตศิลป์"

ครูมนตรี ตราโมท เกิดวันที่ ๑๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๓ เป็นคนสุพรรณบุรี สำเร็จ การศึกษาระดับชั้นปีที่ ๖ จากโรงเรียนพรานหลวงเริ่มเรียนดนตรีไทยตั้งแต่อายุประมาณ ๑๐ ปี โดยมีครูสมบุญ นักฆ้อง (ครูอ้วน) เป็นครูคนแรก ต่อมาได้เรียนดนตรีปี่พาทย์เครื่องดนตรีฝรั่ง (แตรวง) และได้เรียนเครื่องดนตรีหลายชนิดได้แก่ ฆ้องใหญ่ กลองแขก และระนาดทุ้ม เป็นต้น ได้รับราชการอยู่ที่กรมศิลปากรจนเกษียณอายุเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๕ มีผลงานด้านการประพันธ์ บทร้องและทำนองเพลงเป็นจำนวนมาก บทเพลงที่แต่งไว้ปัจจุบันมีทั้งเพลง ๓ ชั้น เพลงเก่า เพลงประวัติศาสตร์ เพลงระบำ เพลงร่ำวง เพลงในบทเรียน และเพลงเบ็ดเตล็ดรวมทั้งสิ้น กว่า ๓๐๐ เพลง ในด้านงานวิชาการได้เขียนบทความและตำราเกี่ยวกับดนตรีศิลปะ และ วัฒนธรรมไทยไว้หลายเล่ม ที่สำคัญได้แก่ดุริยางค์ศาสตร์ไทย ภาควิชาการละเล่นของไทย คีฬหสังคีต เป็นต้น และได้รับเชิญเป็นอาจารย์พิเศษสอนวิชาด้านดนตรี และ วัฒนธรรมไทยใน มหาวิทยาลัยหลายแห่ง

โดยเหตุที่เป็นผู้มีความรู้ความสามารถในด้านดนตรี ภาษาและวัฒนธรรมไทยแขนง ต่าง ๆ เป็นอย่างดียิ่งทั้งยังมุ่งมั่นในการอนุรักษ์และสืบทอดสมบัติวัฒนธรรมของชาติ อย่าง สืบเนื่องมาเป็นเวลานาน ครูมนตรีจึงได้รับพระราชทานปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ จาก มหาวิทยาลัยศิลปากรจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ได้รับพระราช ทานเหรียญคุณวุฒิมาลา เข็มศิลปวิทยา และได้รับยกย่องเป็นศิลปินดีเด่นแห่งชาติเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๘

ทำนองเพลงแขกบูซาฮัญในรามโนห์ราบูซาฮัญ เอื้อเฟื้อโดย อาจารย์ คุษฎี มีป้อม

The image displays a handwritten musical score for a piece titled 'แขกบูซาฮัญ' (Guest of Bushahun) in the style of Ramon. The score is written on ten systems of five-line staves, each beginning with a treble clef and a key signature of one flat (B-flat). The music is primarily composed of eighth and sixteenth notes, often beamed together in groups. The first system contains a single line of music. The second system through the eighth system each contain two lines of music. The ninth system contains two lines, with the first line featuring a triplet of eighth notes. The tenth system contains two lines, with the first line featuring a triplet of eighth notes. The score concludes with a double bar line. The handwriting is clear and legible, typical of a composer's manuscript.

This page contains 13 staves of musical notation, likely for a piano or similar instrument. The notation is written in a single system, with each staff beginning with a treble clef. The music is composed of various rhythmic patterns, including eighth and sixteenth notes, and rests. The notation is dense and appears to be a technical exercise or a short piece. The page number 181 is located in the top right corner.

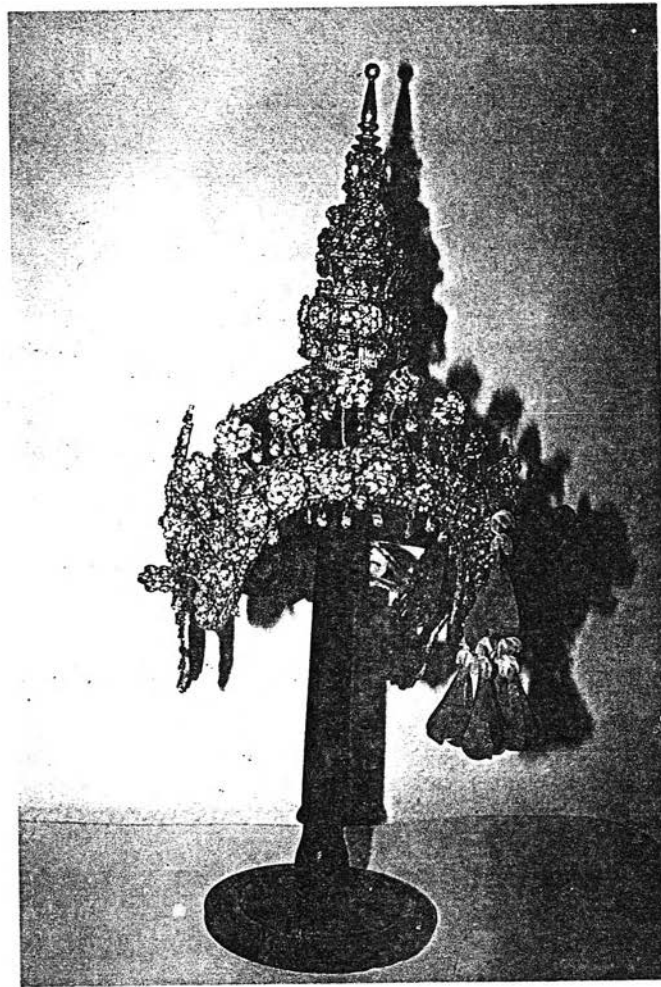

ภาพที่ 1 เครื่องแต่งกายมโนราห์บงกชธานีในอดีต
ที่มา : เอื้อเฟื้อโดย อาจารย์ จักรพันธ์ โปษยกฤต
เป็นภาพการแสดงละครเรื่องมโนราห์
ณ โรงละครศิลปากร พ.ศ. 2489

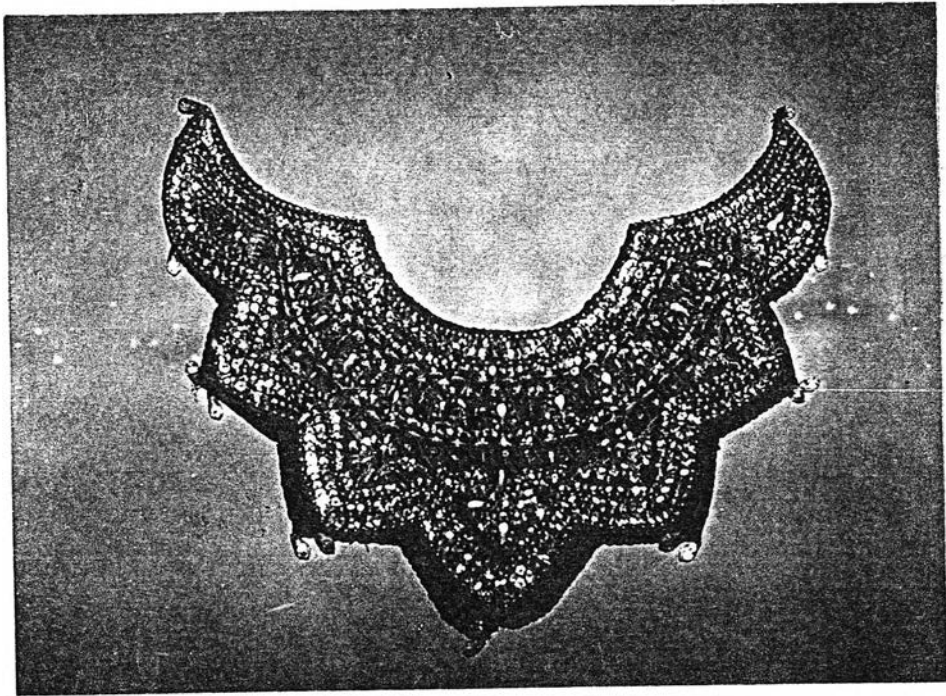
ภาพที่ 2 เครื่องแต่งกายมโนราห์ชาฮัตในปัจจุบัน
เดือน กรกฎาคม พ.ศ. 2535

ส่วนประกอบของเครื่องแต่งกาย
มโนราห์ชายัญ

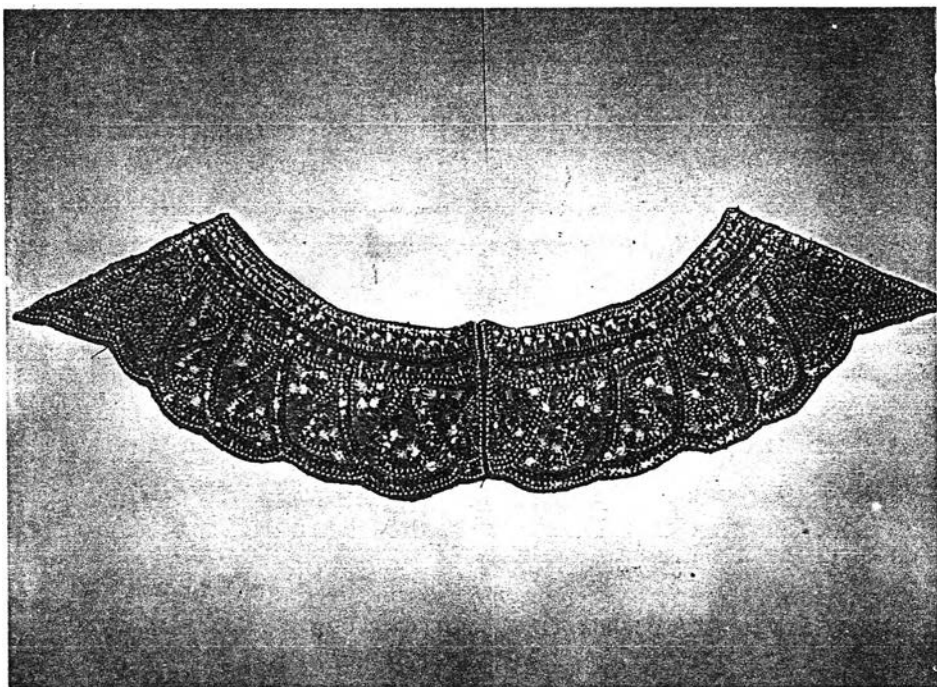

ภาพที่ 3 เทริดนาง

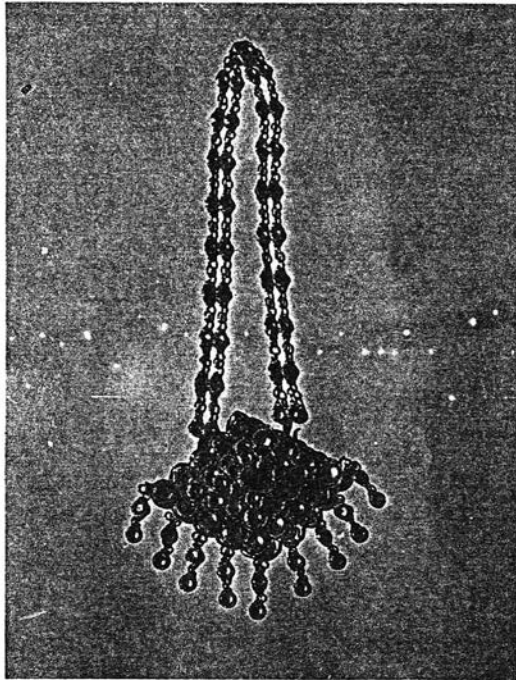
หมายเหตุ : ภาพนี้ถ่ายไว้สำหรับจัดนิทรรศการมิได้นำเสนอไว้ ณ ที่นี้

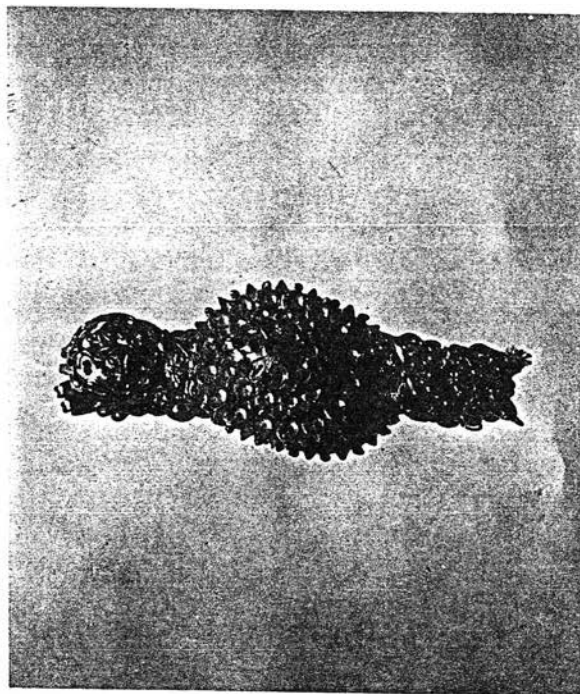
ภาพที่ 4 กรองคอ

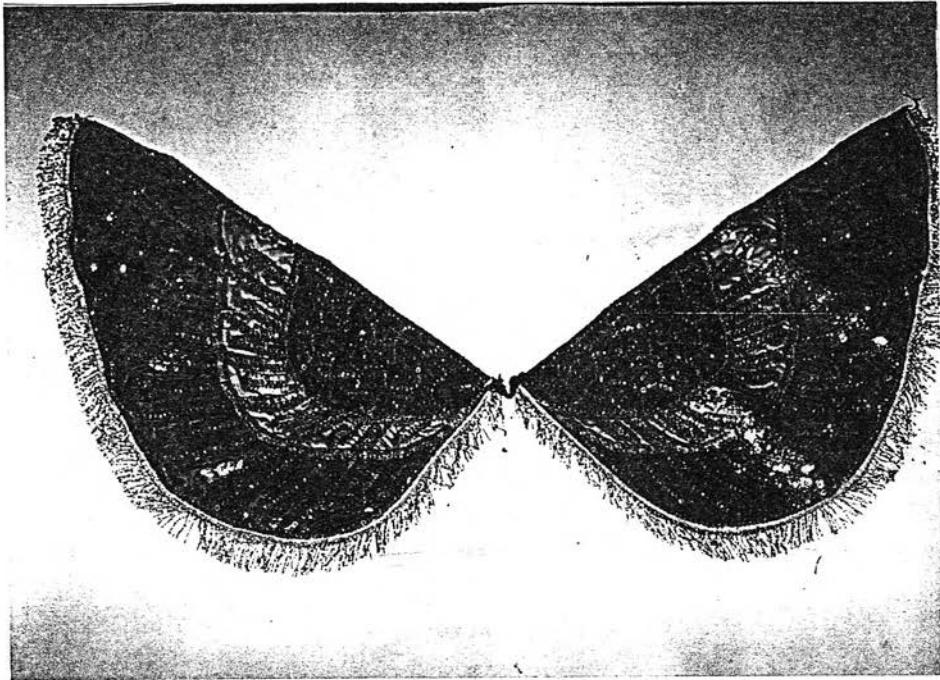
ภาพที่ 5 รัดสะเอว

ภาพที่ 6 จาง

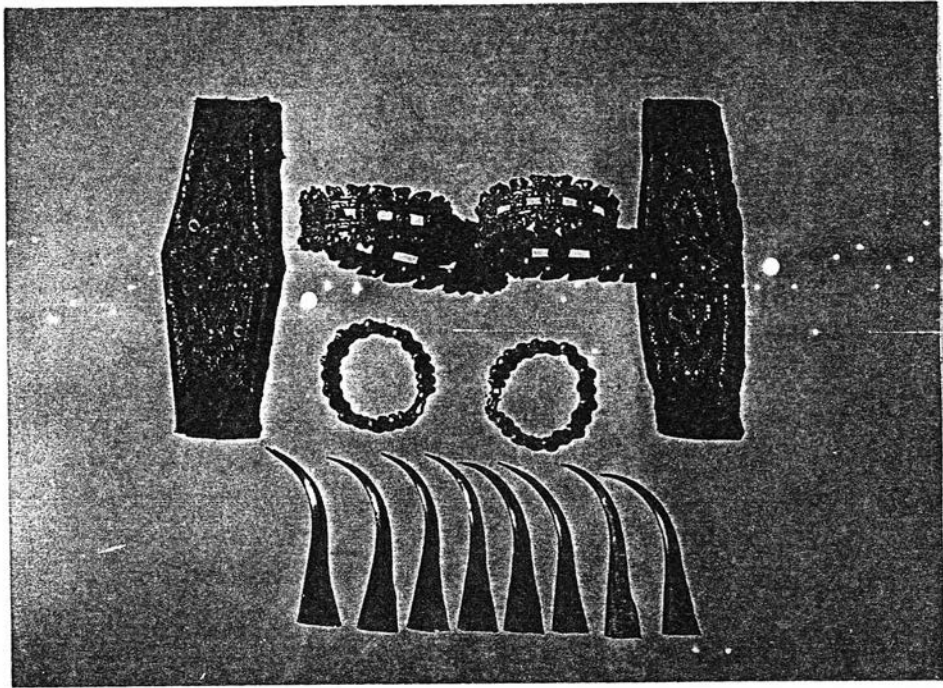
ภาพที่ 7 เข็มขัด

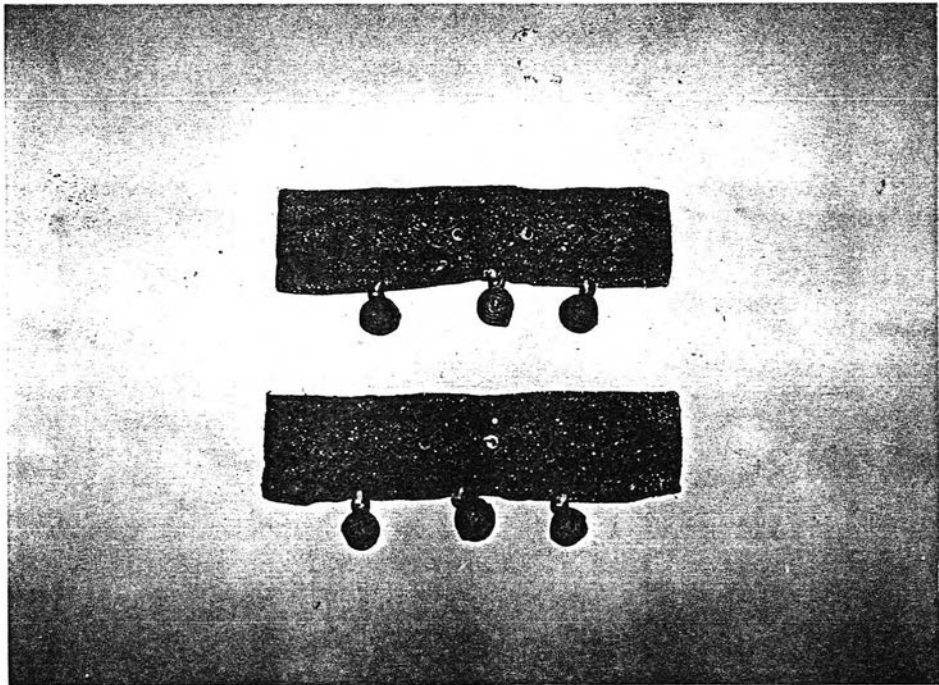
ภาพที่ 8 ปีก

ภาพที่ 9 หาง

ภาพที่ 10 เครื่องประดับโลหะ

ภาพที่ 11 กระพรวนเท้า

ประมวลภาพที่เกี่ยวกับการแสดงละครเรื่อง มโนราห์ของกรมศิลปากร

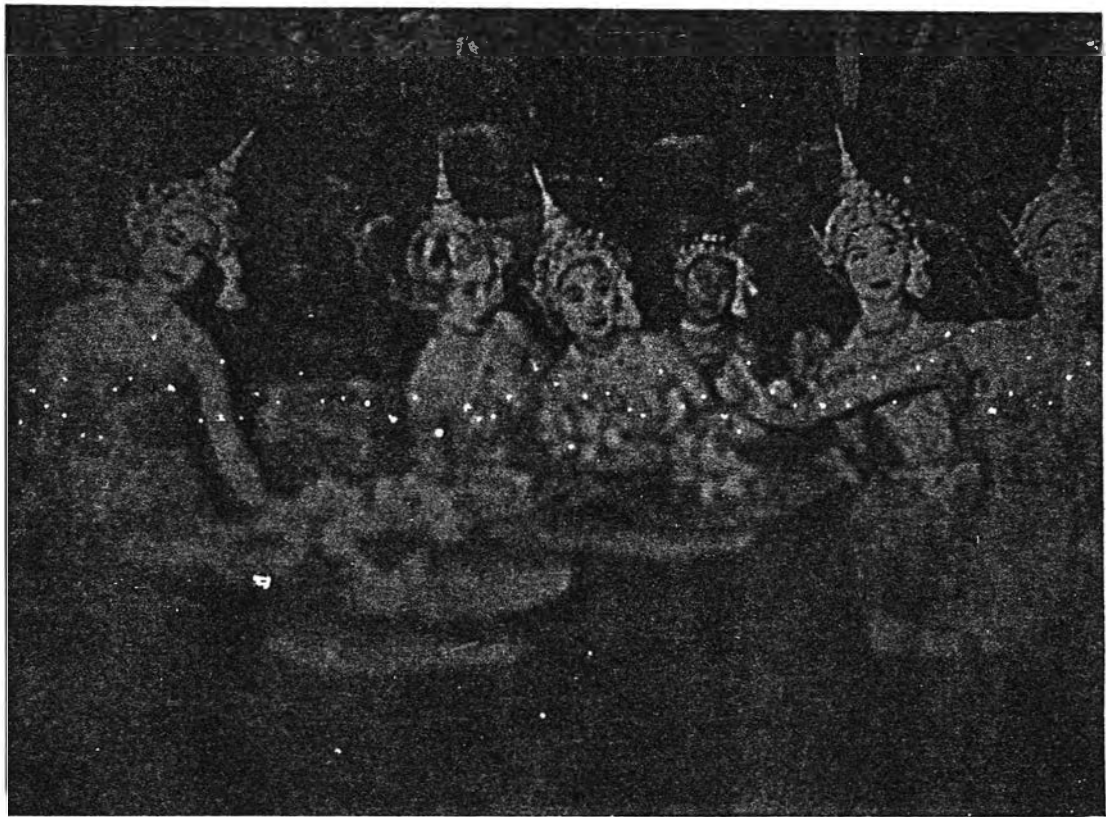
ภาพที่ 12 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพร้อมกับราชอาคันตุกะ ประเทศญี่ปุ่น ทอดพระเนตรการแสดงละคร เรื่องมโนราห์ โดยมีนายธนิต อยู่โพธิ์ (อดีตรองอธิบดีกรมศิลปากร) ถวาย การต้อนรับ

ที่มา : เอื้อเฟื้อโดย นายธนิต อยู่โพธิ์

ภาพที่ 13 ภาพจากสื่อบัตรละครเรื่องมโนहरา

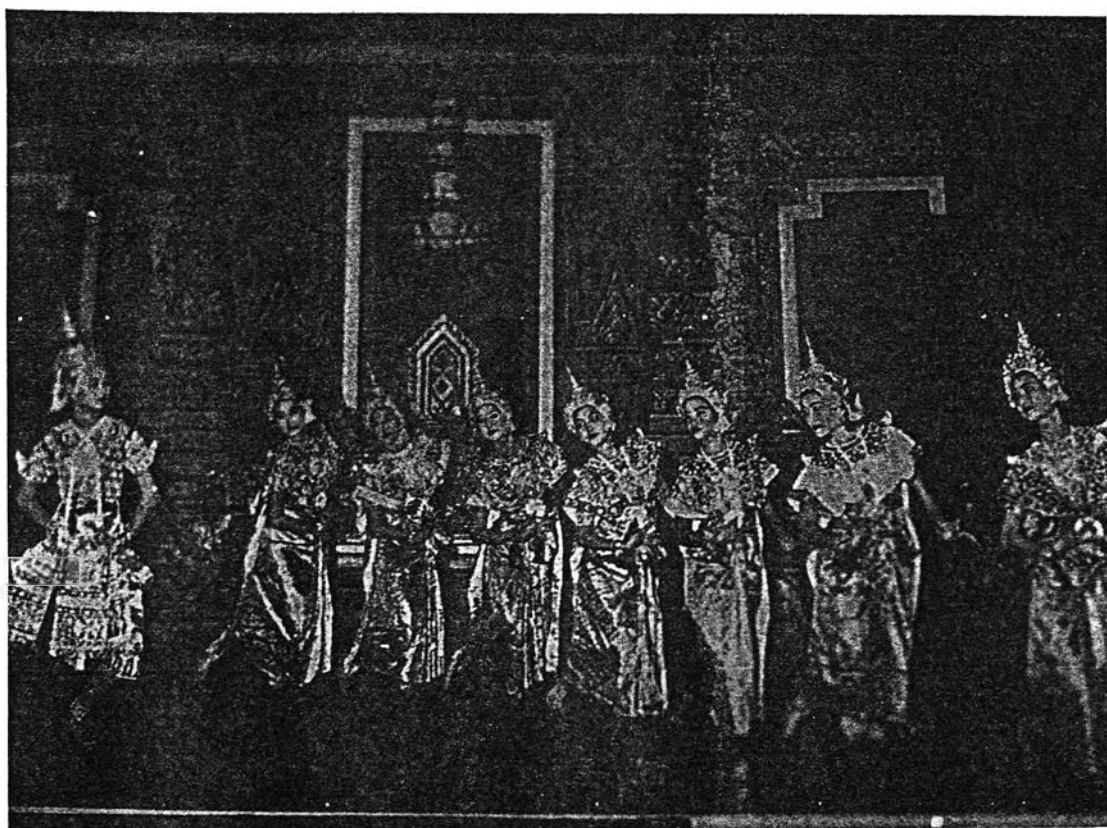
ที่มา : เอื้อเฟื้อโดย อาจารย์จักรพันธ์ โปษยกฤต

ภาพที่ 14 กิณรีทั้ง 7 นางลงเล่นน้ำ ณ สระโบกขรณี

ภาพที่ 15 พรานบุญจับนางมโหรีถวายพระสุธน

หมายเหตุ
ภาพที่ 16 พระสุชนเลือกคู่
ที่มา : ภาพที่ 14, 15, 16 จากหนังสือ
THE KHON AND LAKORN (กรมศิลปากร), หน้า 77,80.

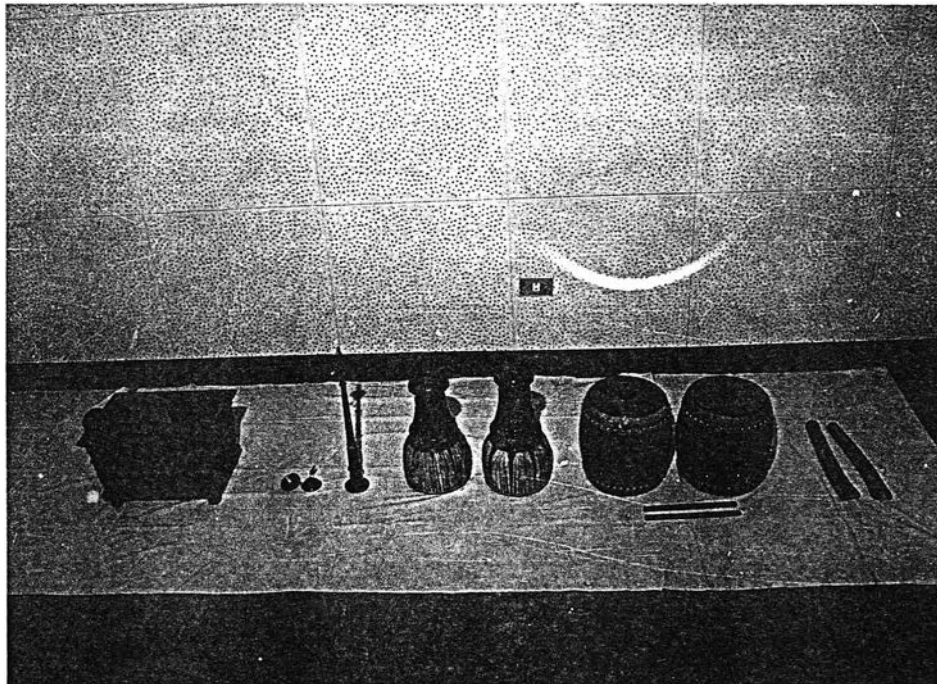
ภาพที่ 17 รำมโนราห์บุษราคัม ณ ประเทศมาเลเซีย
ที่มา : เลือเพื่อโดยอาจารย์ บุญนาค ทรรัตนนท์

ภาพที่ 18 สุรนชาดก (มโหรีราภาคจบ) พระสุรนได้ชัยชนะและพบกับพระชนกชนนี
ที่มา : กรมศิลปากร สุรนชาดก (มโหรีราภาคจบ) 2535 หน้า 13

ดนตรีประกอบการแสดง

เนื่องจากกรมศิลปากรได้ปรับปรุงละครเรื่องมโนห์ราจาก สุชนชาดก โดยใช้ละครชาตรี เป็นหลักในการปรับปรุงบทละครดังกล่าว ดังนั้นเครื่องดนตรีที่ใช้ นอกจากเครื่องดนตรีที่บรรเลงในวงปี่พาทย์เครื่องคู่ เครื่องห้า เครื่องใหญ่แล้ว ยังมีเครื่องประกอบจังหวะบางชิ้นที่นำมาผสมกับวงปี่พาทย์ ได้แก่ โทนชาตรีและกลองชาตรี ดังนั้น การร่ำมโนห์ราบรูชาลัย จึงใช้เครื่องดนตรีที่กล่าวมานี้ด้วย

ภาพที่ 19 เครื่องดนตรีประกอบจังหวะเพลงร่ำมโนห์ราบรูชาลัย

ภาคผนวก ฉ

รำตราสำเนา

จากหนังสือพระราชวังและวังในกรุงเทพฯ (พ.ศ. 2325-2525) ผู้ช่วยศาสตราจารย์ หม่อมราชวงศ์หญิงแตงน้อย ศักดิ์ศรีและคณะ กล่าวถึงวังสวนกุหลาบที่ตั้งของวัง วังสวนกุหลาบ เป็นวังที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมา ตั้งอยู่ที่มณฑลนครราชสีมาที่ถนนศรีอยุธยา โดยทางด้านทิศเหนือติดกับถนนอุทงใน และทิศตะวันออกติดกับสวนอัมพร ซึ่งอาณาเขตดังกล่าวนี้เป็นส่วนหนึ่งของพระราชวังดุสิตพระนามและพระประวัติของเจ้าของวัง

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมา พระนามเดิมสมเด็จพระเจ้าฟ้าชายอัยยวงศ์-เดชาวัชรพระราชโอรสองค์ที่ 62 ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระราชโอรสองค์ที่ 7 ในสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถฯ ประสูติเมื่อปี พ.ศ. 2432 ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนนครราชสีมา เมื่อปี พ.ศ. 2441 ได้เสด็จไปทรงศึกษาในประเทศอังกฤษ เสด็จกลับมารับราชการทหารบกถึงรัชกาลที่ 6 เลื่อนเป็นสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมหลวงฯ เมื่อปี พ.ศ. 2453 เป็นนายพลตรีราชองครักษ์ ตำแหน่งผู้บัญชาการกองพล เลื่อนเป็นนายพลเรือเอกผู้กำกับราชการกระทรวงทหารเรือ เมื่อปี พ.ศ. 2466 สิ้นพระชนม์ ในปี พ.ศ. 2467 พระชันษา 35 ปี

ประวัติของวัง

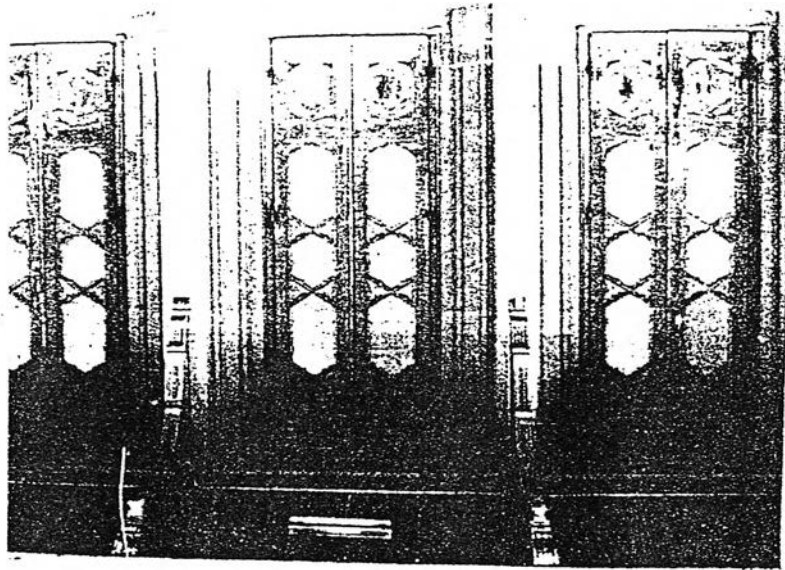
แต่เดิมพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำริที่จะพระราชทานที่วังสำหรับสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมาที่วังริมแม่น้ำตอนใต้ปากคลอง (ตลาด) คูเมืองเดิม ครั้นเสด็จกลับจากทรงศึกษาในประเทศอังกฤษ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์จะให้ทรงศึกษาราชกาลอยู่ใกล้พระองค์ จึงโปรดฯ ให้สร้างตำหนักชั่วคราวที่สวนดุสิต ตรงริมถนนใบพร พระราชทานนามว่า "สวนกุหลาบ" สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมาเสด็จประทับอยู่ตลอดรัชกาลที่ 5

ในสมัยรัชกาลที่ 6 โปรดฯ ให้ขยายเขตที่สวนกุหลาบออกไปให้กว้างขวางกว่าเก่า
สร้างพระตำหนักและท้องพระโรงพระราชทานเป็นอาคารถาวรสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมหลวงนคร
ราชสีมาเสด็จประทับอยู่จนสิ้นพระชนม์ในปี พ.ศ.2467

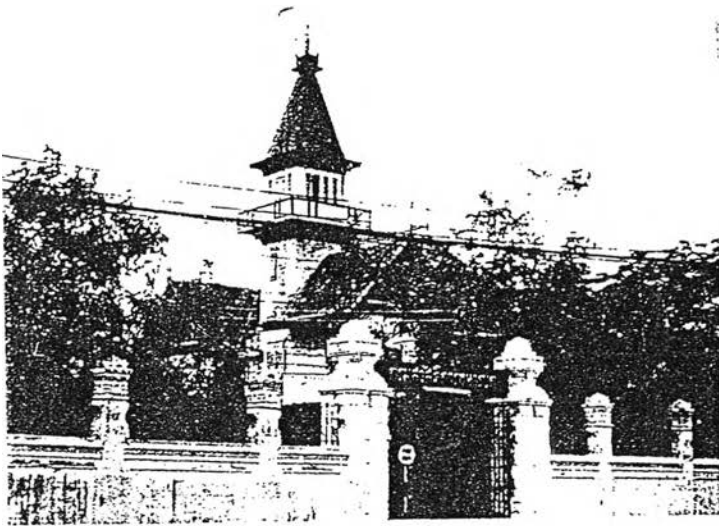
ในวังนี้ครั้งหนึ่งเป็นที่ทำการของรัฐบาล โดยเป็นที่ตั้งของกองอำนวยการรักษาความ
มั่นคงภายใน (กอ.รมน.) ซึ่งต่อมาได้ย้ายไปอยู่ที่สวนรื่นฤดี ใน พ.ศ.2507 ต่อมากรม-
สวัสดิการทหารบกบางส่วน ได้ย้ายจากส่วนพุดตาลมาอยู่แทนโดยใช้เป็นที่ทำการของกองออม-
ทรัพย์ และกองแผนและโครงการ

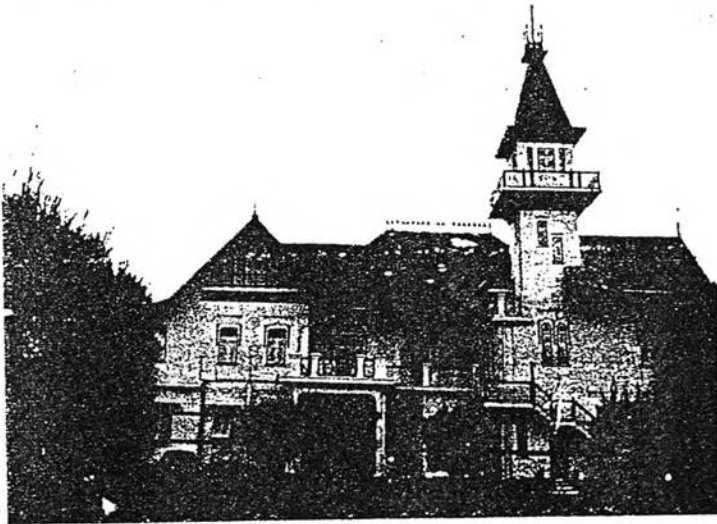
ท้องพระโรง วังสวนกุหลาบ

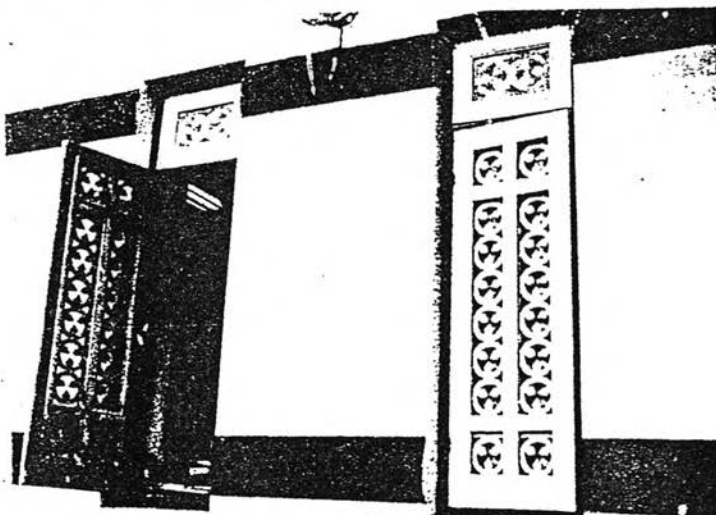
ทางเข้าท้องพระโรง

ประตูทางเข้าในปัจจุบัน
วังสวนกุหลาบ

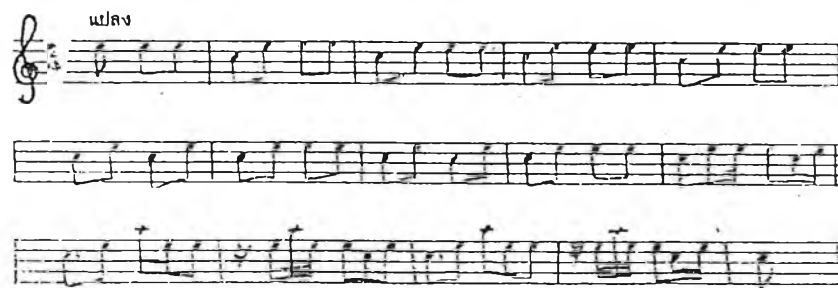
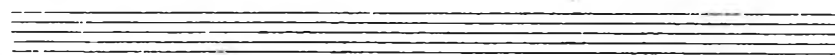

วังสวนกุหลาบ

ไม้จำหลักลายและลายปูนปั้น
ด้านหน้าตึกหนัก

ทำนองเพลงตราสบาเหล่า เอื้อเฟื้อโดย อาจารย์ นัฐพงศ์ โสวัตร
สระระหม่า

ทำนองเพลงตะโพน

Handwritten musical notation for a drum melody, consisting of ten staves. The notation includes rhythmic patterns, notes, and rests, with some sections marked with '1' and '2' indicating first and second endings. The notation is written in a traditional style with a treble clef and a key signature of one flat.

GOD 2/4

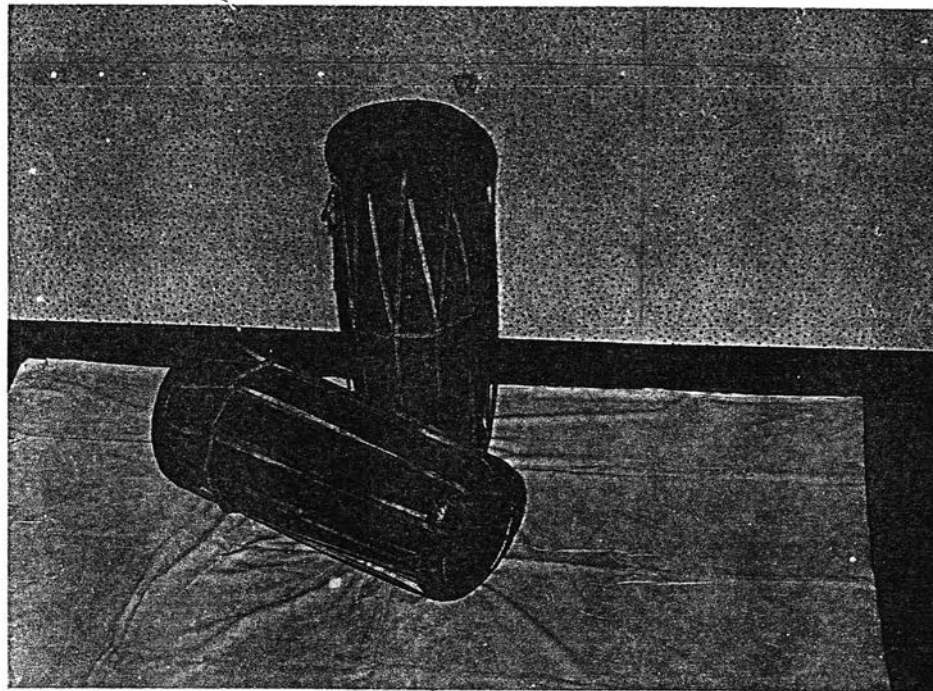
FINE

J. W. WOOD

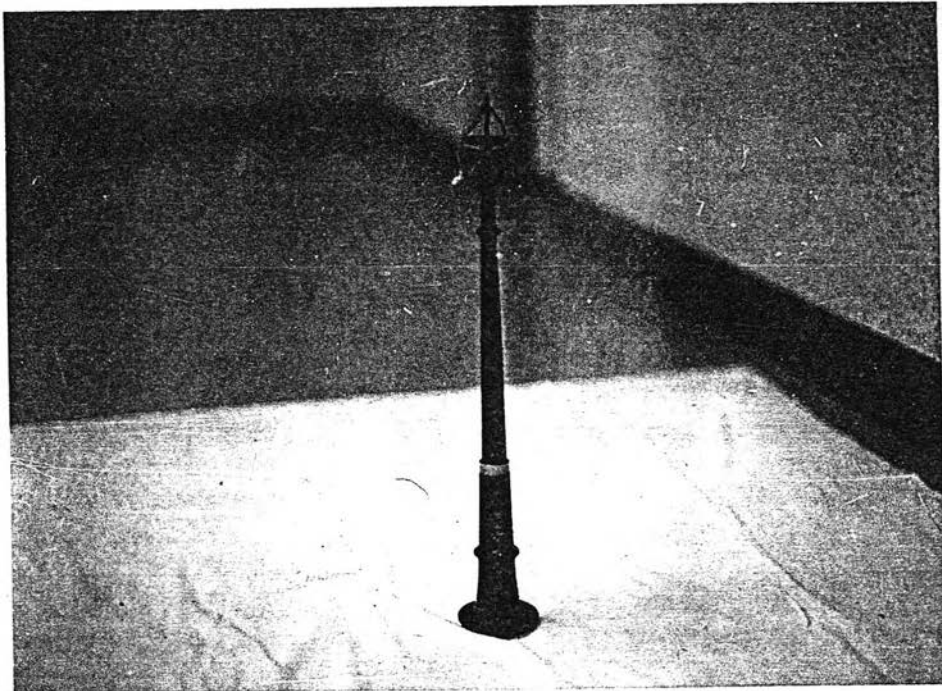
25 FEB. 1855

เครื่องดนตรี

ในวงปี่พาทย์เครื่องคู่ เพิ่มปี่ชวา คำเนิ่นทำนอง และกลองแขกประกอบจังหวะ
สำหรับเพลงสระระหม่า และเพลงเจ้าเขิน

ภาพที่ 1 กลองแขก

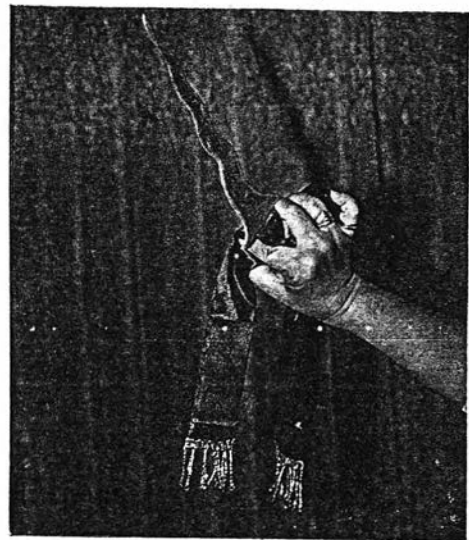
ภาพที่ 2 ป้าย

ภาพที่ 3 เครื่องแต่งกาย ราชธำมณี

อุปกรณ์ประกอบการแสดง

ใช้กริชผูกผ้าสีแดงขลิบดินเงินหรือทอง ตรงบริเวณด้ามของฝักกริช

ภาพที่ 4 กริช

ภาคผนวก ช

นาฏยศัพท์

1. ส่วนศีรษะ ใบหน้า และไหล่

1.1 เอียงศีรษะ ถ้าเอียงศีรษะขวาต้องตั้งใบหน้าที่บ่าคอให้ตรงสายตามองตรงไปข้างหน้าแล้วค่อย ๆ เอียงศีรษะไปทางขวาให้ใบหูข้างขวาเอียงตามและไหล่ขวาถัดตามไปด้วย

1.2 เอียงไหล่ ถ้าจะเอียงไหล่ขวาลงเอียงศีรษะตามไปพองาม กดเกล้าขวาหน้าด้านขวาลงไปด้วย

1.3 กดไหล่ คล้ายคลึงกับการเอียงไหล่ แต่จะเพิ่มน้ำหนักของการเอียงมากกว่าปกติ กล่าวคือเมื่อกดไหล่ขวา ก็เอียงไหล่ขวาก่อน แล้วค่อย ๆ กดไหล่ขวาลงไปอีก

2. ส่วนแขน - มือ

2.1 ตั้งวง ใช้ส่วนแขนและท่าพร้อม ๆ กัน ยกแขนข้างใดข้างหนึ่งข้างลำตัว ตั้งข้อมือขึ้นแล้วอแขนพอสวมควาร การตั้งวงมีดังนี้

2.1.1 วงข้างหรือวงบน ตั้งวงโดยให้วงอยู่ด้านข้างลำตัวพระ คือผู้ชายให้ปลายมือสูงเสมอแก่ศีรษะ ส่วนตัวนางคือผู้หญิงให้ปลายมือเสมอหางคิ้ว

2.1.2 วงกลาง ตั้งวงข้างลำตัวเช่นเดียวกับวงข้างแต่ลดระดับวงลง ให้ปลายนิ้วอยู่ระดับไหล่

2.1.3 วงหน้า ตั้งวงด้านหน้าระดับศีรษะให้ปลายนิ้วมืออยู่สูงระดับปาก

2.1.4 วงล่าง แขนที่ตั้งอยู่ระดับหัว เข็มขัดไม้โค้งศอก

2.2 **จับมือ** การใช้ปลายนิ้วหัวแม่มือจรดที่ข้อแรกของปลายนิ้วชี้ ส่วนอีกสามนิ้วคือนิ้วกลาง นิ้วนาง และนิ้วก้อย หนี้ออกไปให้ตรงทั้ง 3 นิ้ว หักข้อมือเข้าหาลำตัวให้มากที่สุด เรียกว่าจับหงาย ถ้าพลิกข้อมือคว่ำลง เรียกว่าจับคว่ำ ลักษณะของการใช้มีดังนี้

2.2.1 **จับปรกหน้า** ยกส่วนแขนและมือที่จับสูงระดับหน้าผาก หันมือที่จับเข้าหาใบหน้า และหักข้อมือ

2.2.2 **จับปรกข้าง** ยกส่วนแขนและมือที่จับสูงระดับวงข้างหรือวงบน หันมือเข้ามาแฉ่งศีรษะ

2.2.3 **จับชายพก** นำมือที่จับเข้ามาไว้ที่หัวเข็มขัดโดยหงายข้อมือขึ้น

2.2.4 **จับหลัง** จับมือแล้วส่งส่วนแขนและมือที่ไปข้างหลัง แขนตั้ง พลิกข้อมือจับให้หงายขึ้น

2.3 **สะบัดมือ** สะบัดมือใดก็ได้หรือสะบัดพร้อมกันสองมือ ถ้าทำทั้งสองมือให้ตั้งมือจับหงายระดับวงกลางและปฏิบัติตามขั้นตอน ดังนี้

ลำดับที่ 1 ปล่อยจับทั้งหงายมือให้ปลายนิ้วทั้งสี่เหยียดลงทั้งสองข้าง

ลำดับที่ 2 พลิกข้อมือที่หงายอยู่นั้นตั้งเป็นวงกลางให้อยู่ระดับไหล่

ลำดับที่ 3 จับมือทั้งสองคว่ำลงพร้อม ๆ กัน

ลำดับที่ 4 พลิกมือที่จับคว่ำให้เป็นจับหงายพร้อมกันทั้งสองมือ

3. การใช้ส่วนของลำตัว

3.1 **ฮักตัว** เป็นการมีส่วนสี่ข้างและส่วนเอวเคลื่อนไหวให้เข้ากับจังหวะ การฮักตัวนี้จะนั่งฮักตัว หรือยืนฮักตัวก็ได้มักใช้กิริยาของการลักคอดผสม โดยเมื่อฮักเอวข้างขวาให้ลักคอไปข้างซ้ายและกอดไหล่ขวาต่ำลง

3.2 **ฮ้อนตัว** เป็นลีลาของท่ารำที่เกิดจากการถ่าสน้ำหนักตัวจากขาข้างหน้ามาอยู่ที่ขาอีกข้างหนึ่ง พร้อมกับกอดเกลียวข้างกอดไหล่ เอียงศีรษะและจะทำท่าสืบเนื่องต่อจากท่าฮ้อนตัวเสมอ

ฮ้อนตัว - หมุนตัวด้านหลังพร้อมกับก้าวเท้า

ฮ้อนตัว - หมุนตัวด้านหลังพร้อมกับชอยเท้า

ฮ้อนตัว - หมุนตัวด้านหน้าพร้อมกับชอยเท้า

3.3 ใช้ตัว คือกิริยาที่ท่าพร้อมกันด้วยการลักคอก กัดไหล่และชักล่าตัวข้างเดียวกัน สลับกันทั้งชายและขวา ตามจังหวะของเพลง

4. การใช้ส่วนของเท้า

4.1 ซอเท้า เป็นกิริยาของการใช้เท้าทั้งสองข้างพร้อม ๆ กันเริ่มด้วยการวางเท้าทั้งสองเสมอกัน ยกสันเท้าทั้งสองขึ้น ย่อเข่าลงเล็กน้อยแล้วย่ำปลาญเท้าทั้งสองให้เร็วซอเท้าให้ถี่ วางน้ำหนักตัวลงบนเท้าทั้งสองให้เท่ากัน การซอเท้าจะซออยู่กับที่ หรือซอเคลื่อนตัวไปก็ได้ ข้อสำคัญให้เท้าทั้งสองเรียงเสมอกันตลอดเวลา การซอเท้าเรือกออีกอย่างหนึ่งว่า เก็บเท้า

4.2 สะดุดเท้า คือกิริยาของการใช้เท้าเพื่อยังจังหวะ จะสะดุดเท้าใดก็ได้ ถ้าสะดุดเท้าขวา ใช้จุมุกเท้าขวาจรดพื้น น้ำหนักตัวลงบนเท้าซ้าย เอียงศีรษะไปข้างซ้ายก่อนจะสะดุดเท้า เริ่มด้วยการถ่าน้ำหนักลงไปรวมที่ปลายเท้า ขวาที่จรดพื้นอยู่นั้นตัวไปข้างหน้า ไถเท้าขวาซึ่งจรดด้วยจุมุกเท้าอยู่ไปข้างหน้า และวางเต็มเท้า ยกเท้าซ้ายวางถอนตัวกลับ และจรดจุมุกเท้าขวาลง เหมือนเดิม เปลี่ยนเอียงศีรษะมาทางขวาถ้าสะดุดเท้าซ้าย ก็จะปฏิบัติเช่น เดียวกัน

4.3 เคาะเท้า คือกิริยาของการเล่นเท้าอีกแบบหนึ่งโดยการวางรูปแบบเท้าเหมือน การวางหลัง น้ำหนักตัวลงบนเท้าหน้า ใช้จุมุกเท้าที่วางหลังนั้นยกขึ้นและกระแทกเบา ๆ ตาม จังหวะของเพลงเร็วหรือเพลงที่มีจังหวะกระชับ

4.4 สูดเท้าเคลื่อนที่ คือกิริยาที่เท้าซ้ายจรดพื้นพร้อม ๆ กับเขย่งสันเท้าขึ้นเล็กน้อย เท้าขวาวางเต็มเท้ากับพื้นแล้วใช้จุมุกเท้าซ้ายจรดกับพื้นเบา ๆ พร้อมกับเคลื่อนที่โดยมีเท้าขวา ชี้นับตาม

เพลงสระหมา

1. จรดเท้า คือกิริยาที่ย่อตัวและใช้จมูกข้างใดข้างหนึ่งแตะกับพื้นเอียงศีรษะตรงข้ามกับเท้าที่จรด
2. ฉายเท้าคือกิริยาที่ใช้จมูกเท้าข้างใดข้างหนึ่งวางกับพื้นแล้วยกเท้าขึ้นเอียงศีรษะตรงข้ามกับเท้าที่ฉาย
3. แตะเท้าคือการเล่นจิ้งหะเท้าอีกแบบหนึ่ง โดยใช้จมูกเท้าแตะลงพื้นเบา ๆ ตามจิ้งหะกิริยาแตะเท้ามี 2 แบบ คือ
 - 3.1 ก้าวเท้าแตะ ได้แก่การก้าวเท้าข้างหนึ่งไปแล้วใช้เท้าอีกข้างหนึ่งตามแตะด้วยจมูกเท้าใกล้ ไม่ต้องยกส้นเท้าขึ้นมากเหมือนการจรดเท้าแต่ก็ได้วางส่วนของเท้าวางราบกับพื้นที่เตี๋ย การก้าวเท้าจะแตะผลัดเปลี่ยนเท้าก้าวก็ได้หรือหลังจากก้าวแตะแล้วจะขอยเท้าเคลื่อนที่ไปก็ได้
 - 3.2 แตะเท้าอยู่กับที่เป็นการใช้เท้าใดเท้าหนึ่งขึ้นรับน้ำหนักตัวและใช้อีกเท้าหนึ่งแตะจมูกเท้าลงกับพื้นเบา ๆ ตามจิ้งหะของเพลง

เพลงตะเข้

1. ตีไหล่ คือกิริยาการเบี่ยงไหล่ข้างใดข้างหนึ่งออกไปข้างลำตัวพร้อมกับเอียงศีรษะตรงกันข้าม
2. กล่อมไหล่ คือกิริยาที่เบี่ยงไหล่ไปข้างหลังเล็กน้อยและคืนกลับที่เดิมจะกระทำติดต่อกันทั้งขวาและซ้าย หรือกระทำข้างใดข้างหนึ่งก็ได้ โดยศีรษะจะเอียงข้างเดียวกับไหล่ที่กล่อม
3. ลักค่อ คือกิริยาที่เอียงศีรษะตรงข้ามกับไหล่ที่กด เช่น ลักค่อซ้ายให้เอียงศีรษะซ้ายกดไหล่ขวา

เพลงเจ้าเข็น

1. กระทายไหล่ คือกิริยาที่ตั้งไหล่ข้างใดข้างหนึ่งมาข้างหน้าเล็กน้อย พร้อมกับ
เบี่ยงไหล่อีกข้างหนึ่งไปข้างหลังจะเอียงศีรษะและกล่อมหน้าไปพร้อม ๆ กัน
2. สี่เท้าคือ กิริยาที่ตะแคงเท้าจรดกับพื้นและสี่กับพื้นเบา ๆ
3. ซยับเท้าเรียง กิริยาที่เขยิบเท้าทั้งสองข้างพร้อม ๆ กันไปทางด้านข้าง การ
ซยับเท้าแบบนี้จะทำพร้อมกับเอียงศีรษะด้านเดียวตลอด และมักจะทำตรงกันข้ามอีกข้างหนึ่ง

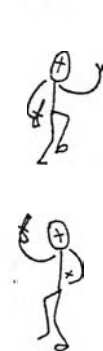
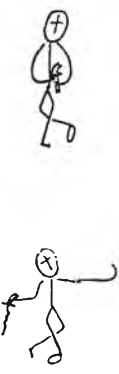
ภาคผนวก ช

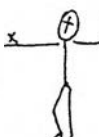
การบันทึกทำรำเพลงตราแบหลา

ลำดับที่	อธิบายเนื้อหาประกอบทำรำ	ภาพสัญลักษณ์
1	ทำนองเพลงสระหน้าหน้าตรงนั่งคุกเข่า ทำ ถวายบังคมหันหน้าเข้าหาสิ่งที่สมมุติเป็นพระเมรุ มาศหรือหันหน้าตรง ถวายบังคม 3 ครั้ง	
2	หน้าตรง ทำเจิมหน้า ก้าวเข้าขวาไปข้างหน้า โน้มตัว มือขวากำเหลือนิ้วหัวแม่มือ ใช้นิ้วหัวแม่มือ เจิมหน้าผาก พร้อมทั้งกระดกขาซ้ายไปข้างหลัง ตัวตั้งตรง	
3	หน้าตรง เจียงด้านซ้ายและหน้าตรงทำหยิบ กริชแล้วสอดสร้อยเอื่อมมือขวาหยิบกริชมือซ้ายกรัด จับแนบหัว เข้มขัด กดไหล่ซ้ายเจียงตัวและหน้าไป ทางซ้ายแล้วหันหน้าตรง กดไหล่ขวามือถือกริชขึ้น ในลักษณะตั้งวาง มือซ้ายจับแคหัว เข้มขัด กระดก เท้าซ้ายแล้วเอียงตัวและไหล่เข้ากับจังหวะเพลง จากนั้นจึงเปลี่ยนเป็นอีกข้างหนึ่ง โดย ปฏิบัติเช่น เดียวกัน ทางภาษานาฏศิลป์เรียกว่าทำคู่	
4	หน้าตรงและหันด้านขวา ทำแทงกริชและชุกริช นั่งคุกเข่าหน้าตรงแล้วจึงตั้งเข้าซ้ายขึ้น กระดก เข้า ขวา มือขวาแทงกริชลงบนพื้น โนมตัวลงต่ำ	

ลำดับที่	อธิบายเนื้อหาประกอบท่ารำ	ภาพสัญลักษณ์
5	<p>เหมือนจิกฟัน มือซ้ายทำท่าสอดข้อมือแบบสอดสูง แล้วกระชาก มือถือกริชขึ้น เป็นชูกริช พร้อมทั้งบิดตัวมาทางขวา ผู้รำยังคงตั้งเข้าซ้ายกระดกขาขวา เปลี่ยนมือซ้าย จากสอดสูงมาเป็นจับหลัง กดไหล่ซ้าย</p> <p>หันด้านขวาและด้านซ้าย ทำสอดข้อมือฝักและแทงมือตั้งวงเริ่มจากนั่งตั้งเข้ากระดกต่อจากท่าที่ 4 เปลี่ยนเท้าขวาที่กระดกมาตั้งข้างหน้าแล้วลุกขึ้นยืน มือซ้ายสอดข้อมือฝัก มือขวาถือกริชอยู่ระดับเอว แล้วแทงมือซ้ายลงระดับไหล่ มือขวายกเป็นตั้งวง จรดเท้าซ้าย แล้วจึงหมุนตัวมาทางซ้าย ปฏิบัติเหมือนกันกับทางขวา เป็นท่าคู่แต่มาหมดทางด้านขวา</p>	
6	<p>หันด้านซ้ายและด้านขวา ทำแทงกริช ทำหลบจับที่อกและทำจับสอดสร้อยมาลาแปลง ก้าวเท้าขวาหันด้านซ้าย กดไหล่ซ้าย มือซ้ายตั้งวง มือขวาถือกริชแทงหงายมือขึ้นตัวแล้วหลบเข้าขวาลงหลัง เป็นก้าวซ้าย มือขวาหลบกริชเข้าหาลำตัว มือซ้ายจับระหว่างอกกดไหล่ขวาแล้วกลับตัวหมุนมา ด้านขวาโดยก้าวเท้าขวา เท้าซ้าย เท้าขวา และหลบเข้าซ้าย มือซ้ายจับระดับหัวเข่าชิด กดไหล่ซ้ายมือขวาตั้งวง ปฏิบัติท่าคู่เป็นสองชุดจึงเปลี่ยนท่าต่อไป</p>	
7	<p>หันด้านขวาและด้านซ้าย ทำขึ้นมือขวาตั้งวงสูง มือซ้ายตั้ง ก้าวเท้าซ้ายข้างหน้ามือขวาตั้งวงสูง มือซ้ายตั้งวงระดับไหล่ แล้วจึงแตะเท้าซ้าย</p>	

ลำดับที่	อธิบายเนื้อหาประกอบท่ารำ	ภาพสัญลักษณ์
8	<p>โยยกเท้าเคลื่อนตัวไปข้าง ๆ ตามจังหวะจนหมด จังหวะ จึงก้าวเท้าตรงกันข้าม ทำท่าคู้ปฏิบัติสองชุด หมดด้านขวา</p> <p>หันด้านซ้ายและด้านขวา ทำแกงมือฮ้อนตัวหลบลงสูง แล้วป้องกริช เริ่มแกงมือหันด้านซ้าย มือขวาแกงมือซ้ายตั้งวง ฮ้อนตัว มือขวาหลบทำท่าสอดสูง มือซ้ายตั้ง ก้าวเท้าซ้ายหมุนตัวมาทางด้านขวา ก้าวเท้าขวา เท้าซ้าย เท้า ขวาวางหลัง มือขวา ชูกริช มือซ้ายป้องกริช กดไหลซ้าย ทำท่าคู้เป็นสองชุด หมดด้านขวาแล้วเปลี่ยนท่า</p>	
9	<p>หันด้านขวาและด้านซ้าย ทำบิวบานและเดินดง</p> <p>หันด้านขวา ก้าวเท้าซ้ายกดไหลซ้าย ยกเท้าขวาข้างหน้า เปลี่ยนมากดไหลขวา มือตั้งบิวบานแล้ว เอียงตัวเข้ากับจังหวะค่อย ๆ ทอดเท้าที่ยกแตะพื้นตามจังหวะเพลง มือบิวบานค่อย ๆ ลดลงมา เป็นท่าทางกว้างเดินดง พร้อมกับหมุนตัวมาด้านซ้ายปฏิบัติเหมือนกับด้านขวาสองชุด แล้วจึงเปลี่ยนท่า</p>	
10	<p>หันด้านซ้ายและขวา ทำแกงกริช แล้วหลบกลับ เป็นท่าบึงสุริยา และจับคว่า เริ่มแกงมือด้านซ้าย ก้าวซ้ายไปข้างหน้า เข้าขวาหลบ มือขวาแกงมือซ้ายตั้งวง ฮ้อนตัวเท้าขวาสันรับน้ำหนักเท้าซ้าย แตะฮ้อนกลับหลัง มือขวาดังวงบน มือซ้ายตั้งวง</p>	

ลำดับที่	อธิบายเนื้อหาประกอบท่ารำ	ภาพสัญลักษณ์
11	<p>หันด้านขวาและหน้าตรง ทำลายมือ ฉายเท้า หันด้านขวา จากเท้าขวาวางหลัง ฉายเท้าขวายก ขึ้น แล้วก้าวขวา ฉายเท้าซ้ายมือและเท้าปฏิบัติ พร้อม ๆ กัน คือ ฉายเท้าขวาและมือขวาร่วมพร้อม ทั้งหันตัวมาหน้าตรง ฉายขึ้น 3 ครั้ง ลง 3 ครั้ง แล้วจึงเปลี่ยนมือ</p>	
12	<p>หันหน้าตรง ทำลายมือฉายเท้า มือสอดส่วร้อย หันหน้าตรงฉายเท้าขวา กดไหล่ซ้าย มือขวาจับ มือซ้ายตั้งวง ปฏิบัติตรงกัน ทำลายเท้าซ้ายก็ปฏิบัติ เหมือนเท้าขวา เมื่อฉายขึ้นเท้าใดก็คล้องมือให้ เท่ากัน เพื่อเป็นการร้องหว่าให้หมดจิงหว่าเพลง จิงออกแปลงคือ จิงหว่าเร็วขึ้น ทำท่าเห็นบกรีช เพื่อเตรียมชักตัวบกรีชออกมา</p>	
13	<p>ออกเพลงแปลง หน้าตรง ทำท่าชักบกรีชออกจาก ฝัก (ถ้ารำต่อหน้าพระที่นั่ง จะไม่ชักบกรีช แต่จะรำ ทั้งฝัก) เมื่อจิงหว่าเพลงเริ่มเปลี่ยน หันหน้าตรง ถอนเท้าขวา ยกเท้าซ้ายข้างหน้าแล้ววางลงรับ น้ำหนักตัว เท้าขวาวางหลัง เท้าขวายกหลังวาง หลังทำซ้ำ ๆ เข้ากับจิงหว่ากลอง มือซ้ายอยู่ที่เอว มือขวาจับบกรีช เตรียมและชักบกรีชออกจากฝัก แล้ว จึงถอนเท้าขวายกหลัง ยกเท้าซ้ายขึ้นหน้า แล้ว วางเท้าซ้ายลงให้ทันจิงหว่ากลองที่ท่า จากนั้นรับ ก้าวเท้าขวาลงตามให้เข้าจิงหว่ากลอง (เหมือน เล่นตะโพนในเพลงเร็ว) มืออยู่ในท่าสอดจับแล้ว</p>	

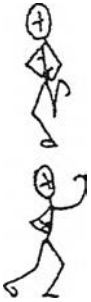

ลำดับที่	อธิบายเนื้อหาประกอบท่ารำ	ภาพสัญลักษณ์
14	<p>ปล่อยสลักกัน ข้างซ้ายและข้างขวา ทั้งเท้าและมือ หันด้านขวาและด้านซ้าย ทำจับตั้งแขนสองข้าง หันด้านขวา ถอนเท้าซ้าย สกเท้าขวาวางเข้ากับ จังหวะที่ท่า แล้วก้าวเท้าซ้ายตาม มือจับตั้ง กับมือ แบตั้งสลักกัน ปฏิบัติเป็นท่าคู่ ทั้งด้านขวาและซ้าย 1 ชุด แล้วเปลี่ยนท่า</p>	
15	<p>ด้านขวาและด้านซ้าย ท่ารำจับหงายมือเดียว อีกมือตั้งวงต่ำ หันด้านขวา ปฏิบัติเท้าเหมือนท่าที่</p>	
14	<p>เปลี่ยนมือเป็นจับมือซ้าย มือขวาตั้งวงกลับด้านซ้าย มือขวาจับ นอกนั้นปฏิบัติเหมือนกัน</p>	
16	<p>หันด้านขวาและด้านซ้าย ท่ารำจับยาวตั้งวงสูง ปฏิบัติเหมือนท่าที่ 14 และ 15 โดยเปลี่ยนแต่มือ ตั้งวงสูงเท่านั้น</p>	
17	<p>หันหน้าตรงหรือเฉียงทางด้านซ้ายท่าจบการรำกรีฑ โดยเห็นกรีฑ หรือนักกรีฑวางไล่พานตามเดิม แล้วจึงรำเพลงต่อไป</p>	
18	<p>ทำนองเพลงตะเซ็งเมื่อเห็นกรีฑหรือวางกรีฑ เสร็จแล้วจึงรำเพลงตะเซ็ง ในท่ารำเพลงตะเซ็ง และเจ้าเข็นนี้ วิธีการรำ จะรำในลักษณะเวียน เป็นวงกลม ... เหมือนรำสี่ทิศ แต่บางท่าจะเป็น สองทิศ ท่ารำตบไหล่ เริ่มแทงมือขวาจดไหล่ขวา สกเท้าซ้ายมือซ้ายแตะข้างไหล่ขวา กลับมากจดไหล่ ซ้าย ไข้มือซ้ายเข้าจังหวะเพลง 4 จังหวะ แล้ว ปาดมือโดยม้วนจับ กลับตัว และเปลี่ยนทิศ ไข้มือ</p>	

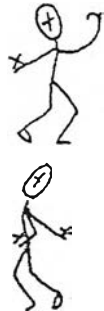

ลำดับที่	อธิบายเนื้อหาประกอบท่ารำ	ภาพสัญลักษณ์
19	<p>ม้วนจับชายมือและยกเท้า ปฏิบัติเหมือนกันอีกครั้ง เดินวนจากหน้าตรงวนเป็นวงกลม ทำหยิบจับสลับ ข້ายและขวา เดินหยิบจับสลับข້ายและขวา สะดุด สิ้นเข็ดเท้า ม้วนจับมือ หลบกกลับแล้วหยิบจับเดิน วนใหม่ ทำสลับกันจนเป็นรอบวงกลมแล้วรอจังหวะ ออกเพลงเจ้าเข็น</p>	
20	<p>ทำนองเพลงเจ้าเข็น เมื่อเพลงเปลี่ยนผู้รำหยุด หันหน้าเข้าวง ละเลงมือยกเท้าขวา จับหงาย และปาดมือลง สอดมือเป็นบัวบาน ถอนเท้าเปลี่ยน มือกลับเป็นท่าต้องเร็ว กลับเดินวนทำท่าทวน ท่าที่ 18 จนครบชุด</p>	
21	<p>จับม้วนมือ ทำวสะเอว สะงัก (ปฏิบัติซ้ำ อีกครั้ง)</p>	
22	<p>ท่าชู้ริงไก่อ แล้วสะงัก สลับกับท่าเดินชู้ริงไก่อ</p>	
23	<p>ท่าท่าชู้ริงไก่อ สลับกับท่าตบสองมือ</p>	
24	<p>ท่าท่าชู้ริงไก่อและสะงักสลับกับท่าตบสองมือ</p>	
25	<p>นั่งคุกเข้าพนมมือไหว้</p>	

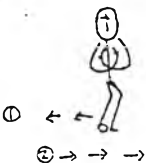

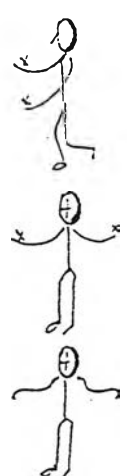
ภาคผนวก ฅ

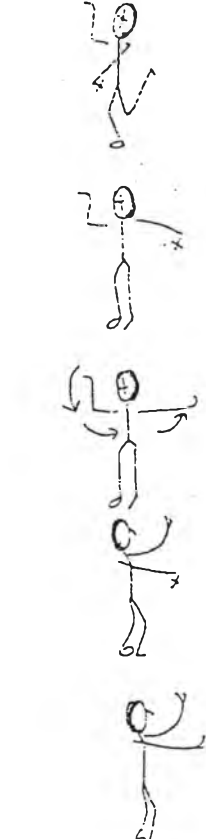
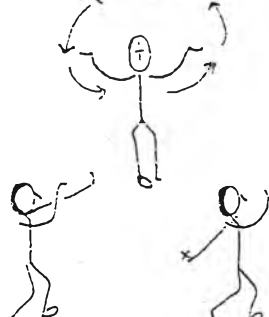
การบันทึกท่ารำเพลงมโนราห์บูชาฮัญ

ลำดับที่	อธิบายเนื้อหาประกอบท่ารำ	ภาพสัญลักษณ์
ทำออก	<p>ออกด้วยท่า สอดสร้อยมาลาวิ่งออกมากกลางเวที แล้วหันหน้า ทางซ้าย ประเท้าซ้าย กดไหลขวา มือจับเข้าหาลำตัวหล่อมกัน โดยมือขวาสูงกว่า มือซ้ายม้วนมือจับออกเป็นตั้งวงมือหล่อมกัน มือขวา สูง ก้าวเท้าซ้ายลง กดไหลซ้าย ใช้ข้อมือ เคลื่อนมือพร้อมกับเท้าขวาวางหลัง แล้วยกกระทบ จังหวะพร้อมกันทั้งเท้าและมือ ค่อย ๆ เคลื่อนตัว มาทางด้านขวา แล้วประเท้าท่าเหมือนด้านซ้ายทุก อย่าง จนหันกลับมาด้านซ้ายอีก ครั้งหนึ่ง จึงกลับ มือตลบ สอดสร้อยแล้วปาดมือ พร้อมกับลดตัวลงนั่ง หน้าตรง ตัวตรง</p> <p>1 หน้าตรง ท่าไหว้ นั่งคุกเข่า พนมมือไหว้ ใช้ตัว (อีกตัว) เข้ากับจังหวะเพลง พร้อมทั้งข้อมือ ขึ้นไหว้ มือจรดหน้าผาก แล้วโน้มตัวเคลื่อนมือ ลงมาอยู่ระหว่างอกพร้อมทั้งรอมควรรคของเพลง</p> <p>2 หน้าตรง ท่าเจิมหน้าผาก ยังคงนั่งคุกเข่าอยู่ แล้วจึงตั้งเข่าขวา กระดกเท้าซ้าย มือขวากำมือ ใช้นิ้วหัวแม่มือเจิมหน้าผาก มือซ้ายก้าวสะเอว</p>	

ลำดับที่	อธิบายเนื้อหาประกอบท่ารำ	ภาพสัญลักษณ์
3	<p>ยึดตัวเข้าจิ้งหะ พร้อมทั้งโน้มตัวลุกขึ้นยืน ทั้ง ๆ ที่ยังกระดกเท้าอยู่โดยไม่วางเท้า เมื่อขึ้นยืนแล้ว จึงยืดอุบตัวลงจิ้งหะ ให้หมดวรรคของเพลง</p> <p>หน้าตรงและหันสี่ทิศ ในท่าสอดสร้อยมาลาแปลง ปฏิบัติท่ารำทีละ 2 ครั้ง เริ่มจากหน้าตรง ด้านซ้าย ด้านขวา ไปเรื่อย ๆ จนมาหมดหน้าตรงอีกครั้ง</p>	
4	<p>หน้าตรง ทำจับหงายมือขึ้น โดยก้าวเท้าขวา กัดไหล่ซ้าย มือขวาหยิบจับคว่ำแล้วหงายขึ้นตั้ง แขนมือซ้ายตั้งวงตาระดับเอว และเท้าซ้าย ชยับเท้าขวาเท้าซ้ายและขวาพร้อมกันทั้งเท้า และมือ สลับกันไปจนหมดจิ้งหะใหญ่</p>	
5	<p>หน้าตรง ทำจับหลังและจับชายพก โดยเท้าขวาสี้นรับน้ำหนัก เท้าซ้ายเข้ดพื้นหรือถนัด ๆ เข้าจิ้งหะมือซ้ายจับระดับเอว มือขวาจับส่งหลัง ขณะที่เท้าซ้ายเข้ดกับพื้น มือซ้ายม้วนจับออกไปเป็นตั้งวง แล้วกลับม้วนจับออกอีก ทำไป 4 ครั้ง ครั้งที่ 5 จะสะดุดเท้ายกเท้าซ้ายขึ้น หมุนรอบตัวเองแล้วเปลี่ยนเท้าและมือเป็นตรงกันข้าม</p>	
6	<p>หน้าตรง ทำจับหลังและจับชายพก ต่อด้วยท่าจับฮาวทอดแขนตรง เมื่อเปลี่ยนเท้าและมือสลับเนื่องจากท่าที่ 5 แล้ว ปฏิบัติเหมือนท่าที่ 5 ทุกอย่าง สุดท้าย จะสะดุดเท้าแล้วเตะเท้าข้าง ๆ ตัวเอง</p>	

ลำดับที่	อธิบายเนื้อหาประกอบท่ารำ	ภาพสัญลักษณ์
7	<p>หันหน้าทะแยงตัวมาทางด้านซ้าย</p> <p>หันหน้าซ้ายและขวา ในท่าจับฮาวทอดแขน และตั้งวง ก้าวเท้าซ้ายไปข้าง ๆ ทอดเท้าขวาพลิกสันเท้าตาม เมื่อหมุนตัวมือซ้ายตั้งวง มือขวาจับหงาสทอดแขนตั้ง กดไหล่ขวา แล้วหมุนตัวมาด้านขวา พร้อมทั้งยกเท้าขวาวางหลัง มือซ้ายจับระดับเอว มือขวาจับหลัง</p>	
8	<p>หันหน้าด้านขวา ทำซุงไว้ใต้เข่าวงกลม ก้าวเท้าขวาแตะเท้าซ้ายมือขวาจับม้วนมือซ้าย ตั้งวงสลับมือจับตั้งวงในท่าซุงไว้ใต้เข่าวงกลม เมื่อถึงครึ่งวงกลม กลับเท้าและมือเป็นตรงกันข้าม</p>	
9	<p>หน้าตรงและหันหลังในท่าเจ็ดจีน ก้าวเท้าขวากดไหล่ขวา มือขวาจับ มือซ้ายตั้งวงหน้า ม้วนมือขวามือซ้ายและขวากลับเป็นท่าเจ็ดจีน ขณะที่ม้วนมือวิ่งหมุนตัวทางขวา ไปทางด้านหลังของเวทียึดยวบเท้าเข้ากับจิ้งหะใหญ่ แล้วกระแทกเท้าเคลื่อนตัวไปทางขวาเข้ากับจิ้งหะ</p>	
10	<p>ด้านหลังและด้านหน้าเวที ทำเจ็ดจีน จากด้านหลังเวที ปฏิบัติเหมือนท่าที่ 9 ทุกอย่าง</p>	
11	<p>หน้าตรง ออกเวที ทำซ้อนมือและเรียงมือ เมื่อหมดท่าเจ็ดจีนหน้าตรงแล้ว ค่อย ๆ ลดมือลงมาเรียงกันระดับต่ำกว่าอกเล็กน้อย โดษซ้อนมือพร้อมทั้งแตะเท้าเข้าจิ้งหะสลับเท้าซ้ายและขวา</p>	

ลำดับที่	อธิบายเนื้อหาประกอบท่ารำ	ภาพสัญลักษณ์
12	<p>หน้าตรง ทำตบอกโดยซ้อนข้อมือทั้งสองข้างกดไหล่ขวาแล้วกลับมากดไหล่ซ้าย มือตบอก เท้าส้นผสมกัน พร้อมทั้งเท้าและมือขยับจังหวะ เคลื่อนมือเท้า และลำตัว ไปทางด้านขวาแล้วกลับมากดไหล่ขวา เคลื่อนตัวไปด้านซ้าย จนหมดจังหวะใหญ่</p>	
13	<p>หน้าตรง หงส์บิน หรือท่าบินและจิกสองมือ ถอนเท้าขวาลงหลัง กดไหล่ขวา แล้วกดไหล่ซ้าย มืออยู่ในท่าหงส์บิน หรือท่าบินวิ่งหมุนตัวเป็นวงกลมกว้าง ๆ จนถึงกองไฟ จังหวะกระโดดเท้าขวา เท้าซ้าย และกระดกเท้าขวา มือท่าทำจับคว่ำทั้งสองข้าง อยู่ระดับอกใช้ตัวเข้าจังหวะพร้อมทั้งคลายมือจับออกเป็นท่าเพียงไหล่</p>	
14	<p>หน้าตรง ท่าหงส์บิน สลับจับหงายสองข้าง งอแขน จากท่าเพียงไหล่ มือกลับเป็นท่ากระต่าย ต้องเร็ว วิ่งเหมือนท่าที่ 13 จากกองไฟ มาด้านหน้าเวที แล้วจึงหันทะแยงไปด้านขวากระโดดเท้าขวา เท้าซ้าย ผสมเท้าขวาแล้วเคลื่อนตัวเข้าจังหวะ มือจับหงายงอแขนสูงระดับไหล่ สลับกับจับและปล่อยจับ พร้อมทั้งเคลื่อนตัวกระแทกเท้าเข้ากับจังหวะ</p>	
15	<p>หน้าตรงหันด้านขวาและหน้าตรง ท่าบินแล้วจิก จากด้านขวาวิ่งไปกระโดดจิกเหมือนท่าที่ 13 เมื่อมือคลายออกเป็นท่าเพียงไหล่แล้ว วิ่งจากกองไฟไปด้านหน้าเวที กระโดดเท้าซ้าย เท้าขวา</p>	

ลำดับที่	อธิบายเนื้อหาประกอบท่ารำ	ภาพสัญลักษณ์
16	<p>กระดกเท้าซ้าย มือซ้ายจับขวา จีกลงพื้น มือขวาทำท่าสอดส่ง แล้วจึงค่อย ๆ ใช้ตัวเข้าจังหวะ พร้อมทั้งยึดตัวขึ้นจากนั้นเป็นอื่น จนหมดจังหวะแล้ว ผสมเท้า หันด้านขวา แล้วจึงเคลื่อนตัวทะแยงไปทางด้านหลังเวที มือจับปล่อยเป็นแบบ และสลับจับพร้อมกับเคลื่อนตัวไปตามจังหวะ ซึ่งเรียกว่า ท่ากระพือปีก</p> <p>หันด้านขวาและด้านซ้ายของผู้รำ ในท่าตั้งวงและจับขวา (ท่ากระพือปีก) จากด้านขวาวิ่งมาทางด้านซ้าย โดยมือซ้ายตั้งวง มือขวาจับขวา เมื่อผสมเท้าใช้ตัว พร้อมทั้งเคลื่อนตัวไปทางซ้าย มือขวาที่จับขวาอยู่ โปรมมือจับขึ้นเป็นตั้งมือ สลับจับ และตั้งมือให้เข้ากับจังหวะ</p>	
17	<p>หันด้านซ้าย หน้าตรงและด้านขวา ในท่าบิบนอนจบ จากด้านซ้ายหมุนตัวมาทางขวา ทำท่าบิบนอนเป็นวงกลม แล้วจึงปาดมือเหมือนท่าลาวิ่งเข้าเวที หรือจะบิบนเข้าเวทีเลขก็ได้ หรือถ้าแสดงเข้าเรื่องจะมีบทลาวก่อนจึงบิบนเข้า</p>	

ภาคผนวก ญ

ภาพทำนึ่งชดฺรสาแบหลา

ท่าออก

ภาพที่ 1. ท่าสอดสรี้อยมาลา

ภาพที่ 2. ท่ากราย

ทำรำเพลงสระหมา

ก.

ข.

ภาพที่ 3. ท่าไหว้

ก.

ข.

ภาพที่ 4. เจิมหน้าผาก

ภาพที่ 5. ทำหีบกริช

ก.

ข.

ภาพที่ 6. สอดสร้อยมมาลาแปลง 2 ครั้ง

ภาพที่ 7. ท่าแทงกริชดำ

ภาพที่ 8. ท่าชุกริช
(ลักษณะที่ 1)

ภาพที่ ๑. บิวส์ฝึก (นั่ง)

ก.

ภาพที่ 10. แทงมือ

ข.

ภาพที่ 11. ท่าบัวชู้ฝึก (ฮีน)

ภาพที่ 10-11 ปฏิบัติซ้ำตรงข้าม

ภาพที่ 12. ท่าทางกรีซ

ภาพที่ 13. ท่าธนูวิเศษ
(ลักษณะที่ 2)

ภาพที่ 14. สอดสร้อยมาลาแปลง
(จับที่อก)

ภาพที่ 13-14 ปฏิบัติซ้ำกัน 2 ครั้ง

ก.

ข.

ภาพที่ 15. พิศมัยเรียงหมอน

ทำพิศมัยเรียงหมอนปฏิบัติ 3 ครั้ง

ภาพที่ 16. ท่าทางกรีซ

ภาพที่ 17. ทำอัมพร (สอดสูง)

ภาพที่ 18. ทำป้องกริช

ปฏิบัติซ้ำในลำดับภาพที่ 16, 17, 18
และเป็นการซ้ำด้านเดียวกัน มิใช่
ปฏิบัติตรงกันข้าม

ภาพที่ 19. ท่าพรหมสีหน้า

ภาพที่ 20. ท่าวางเดินดง

ปฏิบัติซ้ำในลำดับภาพที่ 19 และ 20 รวม 3 ครั้ง

ก.

ภาพที่ 21. ท่าแทงกริช

ข.

ภาพที่ 22. ท่าม้ากริช

ก.

ภาพที่ 23. ทำจับคว้ามือสั้น

ข.

ภาพที่ 24. ทำสลัดจับตั้งวง

ปฏิบัติซ้ำตั้งแต่ภาพที่ 21, 22, 23, และ 24 อีก 1 ครั้ง

ภาพที่ 25. ทำฉากริช

ภาพที่ 26. สอดส่ว้อมมาลา
แปลง

ทำร่าออกเพลงแปลง

ภาพที่ 27. ทำเหน็บกริช

ภาพที่ 28. ทำสอดจับตา (สอดเข็ด)
ปฏิบัติตามภาพที่ 28. ซ้ำอีกครั้งหนึ่งในด้านตรงกันข้าม

ภาพที่ 29. ทำจีบสาว (สัดมือแบบ)

ภาพที่ 30. ท่าจับสั้น (สลับมือหมุนจับ)

ภาพที่ 31. ท่าก๊นร่า (จับยาว)

ท่ารำเพลงตะเซ็ง

ภาพที่ 32. ท่าตบอกมือเดี่ยว

ภาพที่ 33. ท่าปาดมือ

ก.

ข.

ภาพที่ 34. สอดสร้อยมาลาและจับยาว

ภาพที่ 35. ทำลายมือ
ปฏิบัติซ้ำตั้งแต่ภาพที่ 31, 34

ภาพที่ 36. ทำจิบหงายมือสั้น (สับัดจิบ)

ก.

ข.

ภาพที่ 37. จับชายพก
จบภาพที่ 34 ข. ปฏิบัติซ้ำภาพที่ 35-36

ท่ารำเพลงเจ้าเข็น

ภาพที่ 38. ท่าข้างประสานงา

ภาพที่ 39. ท่าตั้งแขนหงายมือ

ภาพที่ 40. ท่าพรหมสี่หน้า

ภาพที่ 41. ทำสอดจับตัว

ภาพที่ 42. ทำหงส์บิน

ก.

ข.

ภาพที่ 43. จับชายพก

ภาพที่ 44. ทำจิบหงายมือสั้น (สับคจิบ)

ภาพที่ 45. ทำคบอก 2 มือ

ภาพที่ 46. ทำชُرังไก่

ภาพที่ 47. ทำยีนท้าวสะเอว

ภาพที่ 48. ทำยีนชะงอกดู

ภาคผนวก ๑

ภาพทำนองชุดมโนห์ราราชายัญ

ช่วงแรก (ท่าออก)

ภาพที่ 1. ท่าสอดสร้อยมาลา

ก.

ข.

ค.

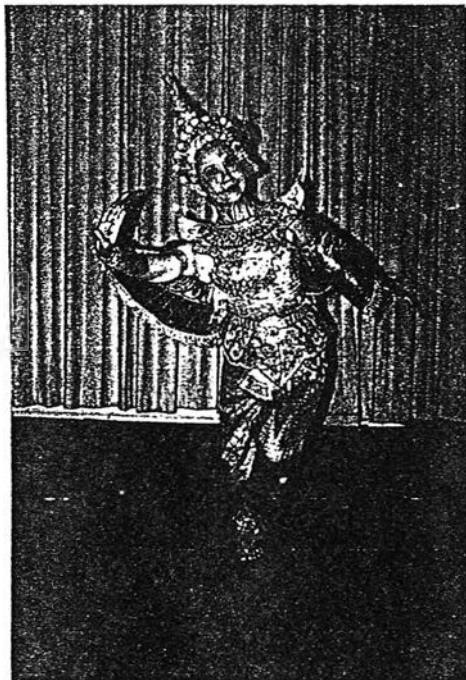

ง.

กลุ่มภาพที่ 2 ทำบึงสุริยา

ภาพที่ 3. ทำสอดสร้อยมาลา

ภาพที่ 4. ทำกรายมือ

ภาพที่ 5. ท่าไหว้

ก.

ข.

ค.

กลุ่มภาพที่.6. ท่าเจิมหน้าผาก

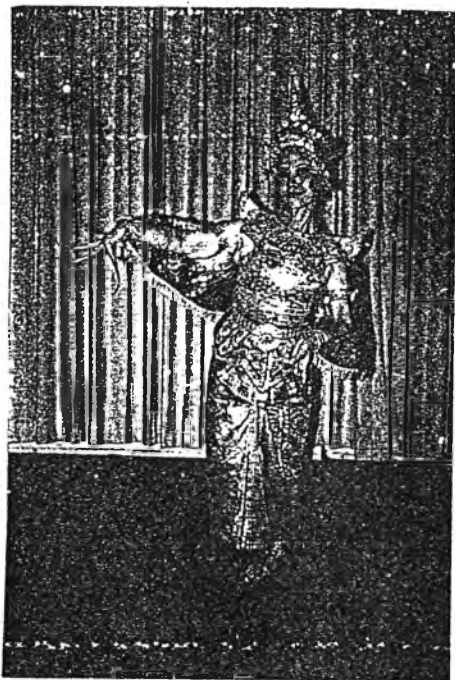
ช่วงที่ 2. สิ้นรำตั้งแต่ช่วงต้นดำเนินถึงช่วงกลาง

ก.

ข.

ภาพคู่ที่ 7. ท่าสอดสร้อยมาลาแปลง

ก.

ข.

ภาพคู่ที่ 8. ท่าจับหางมือสั้น (สับค้จับ)

п.

п.

ค.

ง.

จ.

กลุ่มภาพที่ 9. ทำจีบชายพก

ภาพที่ 10. ท่ารำกระบี่ท่า (จีบขาว)

ภาพที่ 11. ท่าหลบ

ภาพที่ 12. ท่าชูรั้งไก่

ก.

ข.

ภาพคู่ที่ 13. ท่าเจ็ดฉิน

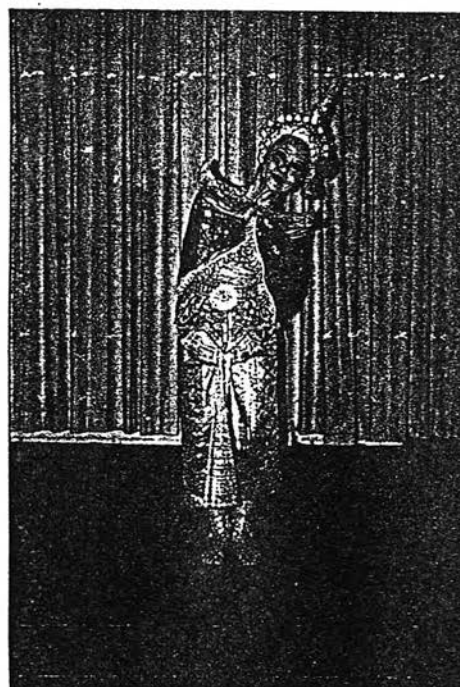
ก.

ข.

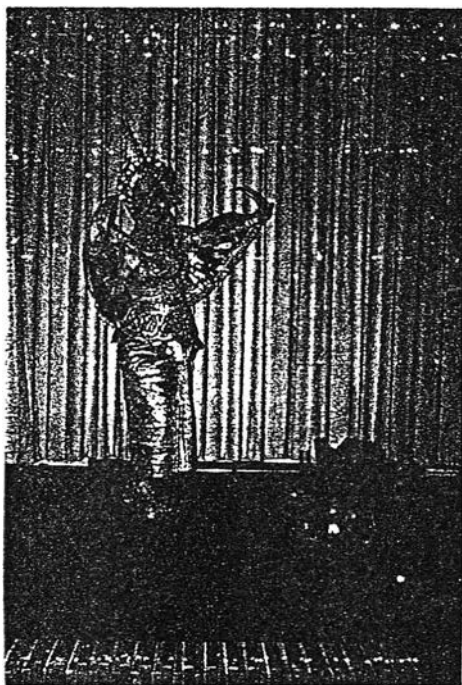

ค.

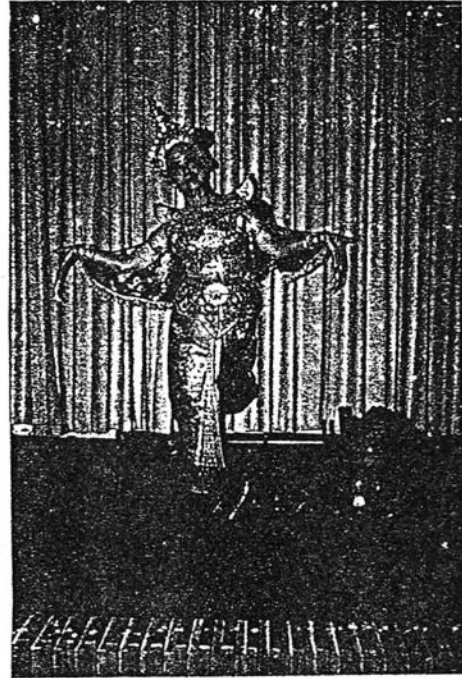

ง.

กลุ่มภาพที่ 14. ทำตบอก 2 มือ

ช่วงท้าย

ภาพที่ 15. ท่าหงส์บิน (ท่าบินต่ำ)

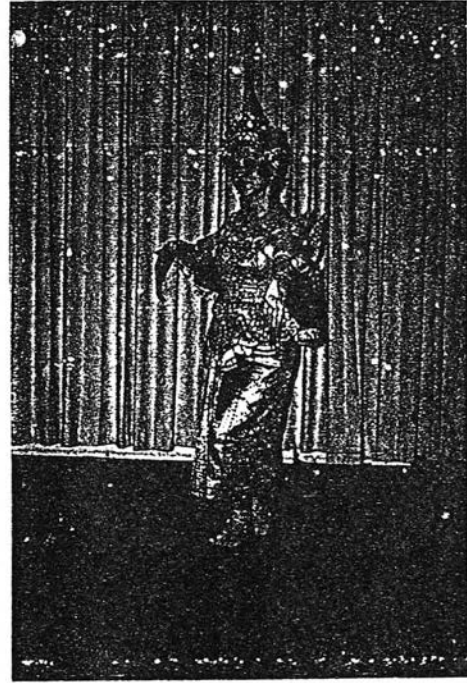
ก.

ข.

ภาพที่ 16. ท่าจิก 2 มือ

ภาพที่ 17. ท่าบิน

ก.

ข.

ภาพที่ 18. ท่าจับหงาย 2 มือ

ภาพที่ 19. ท่าหงส์บิน

ภาพที่ 20. ทำจิกสองมือ

ภาพที่ 21. ท่าหงส์บิน (ออกจากกองไฟ)

п.

п.

ค.

ง.

จ.

กลุ่มภาพที่ 22. ทำจิกมือข้างเดียวและสับคืบ

ภาพที่ 23. ท่าหงส์บิน (จากด้านขวามาด้านซ้าย)

ก.

ข.

ภาพที่ 24. ท่าฟ้อนใน

ก.

ข.

ภาพที่ 25. ท่าอู้งน้อหนางและท่าบินสูง

ภาพที่ 26. ท่าเข็ด (อัมพร)

ภาพที่ 27. ท่าบินสูง

ภาพนวก ๑

มโนห์ราหราชำญญ และ ดรสำแบหลา

เปรียบเทียบภาพนึ่งทำรำที่เหมือนกัน*

ก.

ภาพที่ 1. ทำสอดสร้อยมาลา

ข.

ภาพที่ 1,3 ทำสอดสร้อยมาลา

* ทำเปรียบเทียบต่อไปนี้ ก. หมายถึง ทำรำดรสำแบหลา ข. หมายถึงทำรำมโนห์ราหราชำญญ

ก.

ภาพที่ 2. ท่ากรายมือ

ข.

ภาพที่ 4. ท่ากรายมือ

ก.
ภาพที่ 3. ทำไหว้

ข.
ภาพที่ 5. ทำไหว้ (สระหม้อ)

ก.

ภาพที่ 4. ท่าเจิมหน้าผาก

ข.

ภาพที่ 6. ท่าเจิมหน้าผาก

ก.

ภาพที่ 6. ทำสอดสร้อยมาลาแปลง
แปลง 4 ทิศ(ยืน)

ข.

ภาพที่ 7. ทำสอดสร้อยมาลา
แปลง (นั่ง)

ก.
ภาพที่ 36. ท่าจับหงายมือสั้น

ข.
ภาพที่ 8. ท่าจับหงายมือสั้น
(ตะเบ็ง)

ก.

ภาพที่ 37, 43. ทำจีบชายพก
(ตะเพิ่งและเจ้าเข็น)

ข.

ภาพที่ 9. ทำจีบชายพก

ก.
ภาพที่ 31. ท่ากัณนรรำ
(จับฮาว)

ข.
ภาพที่ 10. ท่ากัณนรรำ
(จับฮาว)

ก.

ภาพที่ 46. ท่าชูรังไก่

ข.

ภาพที่ 12. ท่าชูรังไก่ (เจ้าเข็น)

ก.
ภาพที่ 45. ท่าตบอกสองมือ

ข.
ภาพที่ 14. ท่าตบอกสองมือ
(เจ้าเซ็น)

ก.

ภาพที่ 42. ท่าหงส์บิน

ข.

ภาพที่ 15, 17, 19, 23 ท่าหงส์บิน

ก.

ภาพที่ 7. ท่าทรงกริชต่ำ (สะสะหม่า)

ข.

ภาพที่ 22. ท่าจิกมือข้างเดียว

ภาคผนวก ๕

ท่าร่ำมนโราหะช้ายุกที่ไม่มีในครุสาบหลา

ภาพที่ 2. ท่าบังสุริยา

ภาพที่ 11. ท่าหลบ

ภาพที่ 13. ท่าเล็ดดิน

ภาพที่ 16. ท่าจิก 2 มือ

ภาพที่ 18. ท่าจับหงาย 2 มือ

ภาพที่ 25. ท่าบินสูง

ภาคผนวก ท

ทำร่ำครุสาแบบหลาที่ไม่มีในมนตร์ร่ำชาฮัญ

ทำร่ำเพลงสระห่ม่า

ภาพที่ 5. ทำหีบกริช

ภาพที่ 8. ทำชุกกริช
(ลักษณะที่ 1)

ภาพที่ ๑. ทำนิ้วผูก (นั่ง)

ภาพที่ 10. ทำแทงมือ

ภาพที่ 12. ท่าทรงกริช

ภาพที่ 13. ท่าชุกกริช
(ลักษณะ 2)

ภาพที่ 15. ท่าพิสมัยเรียงหมอน

ภาพที่ 18. ท่าบ้องกริช

ภาพที่ 19. ท่าพรหมสี่หน้า

ภาพที่ 20. ท่ากว้างเดินดง

ภาพที่ 22. ท่าม้วนกริช

ภาพที่ 23. ท่าจับมือขึ้น

ภาพที่ 24. ท่าสลัดจับตั้งวาง

ภาพที่ 25. ท่าฉายกริช

ทำร่าออกแปลง

ภาพที่ 27. ทำเหน็บกริช

ภาพที่ 28. ทำสอดจิบเต้า

ภาพที่ 30. ทำจิบสัน
(สลัดมือม้วนจับ)

ทำรำเพลงตะเข็ง

ภาพที่ 32. ทำตบอกมือเดียว

ภาพที่ 33. ทำปาดมือ

ภาพที่ 34. ท่าสอดสร้อยมาลา
และจับยาว

ภาพที่ 35. ท่าฉายมือ

ท่ารำเพลงเจ้าเซ็น

ภาพที่ 38. ท่าช้างประสาธนา

ภาพที่ 39. ท่าตั้งแขนหงายมือ

ภาพที่ 40. ท่าพรหมสี่หน้า

ภาพที่ 41. ท่าสอดจิบเต้า

ภาพที่ 47. ทำฮีนท้าวสะเอว

ภาพที่ 48. ทำฮีนชะโจกตุ

ประวัติผู้เขียน

นางสาวภา เวชสุรักษ์ เกิดวันที่ 20 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2501 ที่อำเภอบางกอกใหญ่ จังหวัดกรุงเทพมหานคร สำเร็จการศึกษาปริญญาตรีศึกษาศาสตร์บัณฑิต (นาฏศิลป์ไทย) ในปีการศึกษา 2528 จากสถาบันเทคโนโลยีราชมงคลและเข้าศึกษาต่อในหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิตที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อ พ.ศ. 2535 ปัจจุบันรับราชการที่ภาควิชานาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

